

Др МИЛОШ МИЛОШЕВИЋ

САМОУПРАВНИ СТАТУС ПЕРАСТА ЗА ВРИЈЕМЕ МЛЕТАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ

Разни облици самоуправе градова, или сеоских области, стицани су током стољећа, обично, путем преговора са новим сувереном, најчешће уз прихватање раније постојећих статуса и повластица, или уз постављање одређених услова. Ту је углавном, историјска фактографија јасна и лако уочљива, јер је писмено уобличена, па је нпр. наука више или мање опширно проучавала самоуправе Котора, Будве, Паштровића, Грбља и слично.

Далеко су сложенији случајеви када се обим самоуправе није писмено одређивао код самог настанка неке нове, или проширене заједнице, него се лагано, органски формирао и развијао током дугих историјских процеса. Такав је случај са поморским насељима Боке Которске за вријеме владавине Млетачке Републике (1420-1797) када од сеоских насеља (*Comune*) стичу ранг општине (*Comunità*). Вјероватно су из тих разлога веће сложености у откривању тих процеса такве самоуправе, у извјесном смислу, биле на споредном колосјеку научног интересовања.

Наравно, самоуправа Пераста и других каснијих поморских општина, као Прчања, Доброте или Столива, спомињу се у бројним радовима, али најчешће узгредно, као споредне теме, уз проучавање њихових трговачких, ратничких или књижевних компоненти. А у ствари ради се о битној правно-економској бази свестраног развоја споменутих поморских општина.

Када је ријеч о Перасту, треба одмах уочити двије фазе у развоју тог насеља. Прва је лагано и мучно пробијање кметова опатије Св. Ђорђа по страним лукама, са малим једрењацима и без властитог капитала. Како улагање капитала которског племства у поморство није било знатније, Пераштани су потражили финансијску подршку и обраћали се издашном дубровачком капиталу, обављајући транзитну трговину према дестинацији тог наручиоца. То је, углавном, период XIV и XV стољећа.

А када се Пераштани финансијски оснажују и стално доказују на војном и трговачком пољу, они стичу подршку Венеције, па долази до других, нових развојних стимуланса. Тада ауторитативно преузимају нека тражишта, да би, у времену све јаче активности медитеранске пиратерије, са опасном "филијалом" сјевероафричке "Барбарије" у Улцињу (од 1571) и претежно логистичким, али и мањим пиратским центром у Херцег-Новоме (од 1482. до 1687), постали моћни носиоци енергичног супротстављања и великих борби. Тада се отвара други механизам потицаја, са додјелама низа млетачких повластица (привилегија), што доводи до бржег богаћења и општег развоја.

Нешто слично, али у мањој мјери, дешавало се и у већ споменутим другим поморским насељима Залива, али развој и улога Пераста носи сигуран приоритет. За то се може уочити више разлога.

Пераст се налазио на кључном мјесту Которско-рисанског залива, тог периферног, али стратешки изузетно значајног посједа Републике, чију су сјеверозападну обалу од 1482. год. држали Турци. Затим, скоро општа посвећеност Пераштана поморској трговини, њихово изванредно познавање тога заната и њихов оштар ратнички темперамент, били су на том мјесту и у тим временима од највећег значаја за Републику. При том треба имати у виду да су прихватање од стране перашких помораца значајне полицијске улоге чувара Залива и бораца против пиратерије значили праву благодет за Републику, која на свом великом посједу није обиловала ратним бродовима. Најзад, и извјесна удаљеност Пераста од Котора и непостојање сталних млетачких представника у мјесту, отварало је Перасту далеко већи простор за властите иницијативе и акције.

Како је наша тема везана за формално-правну успоставу општине 1957. год., ми се нећемо задржавати на ранијим процесима сазријевања локалног комуналног система, постојањем Збора, са капетаном, 12 старјешина - представника 12 старосједилачких кућа и судијама. Ту се радило о фактичном дјеловању, ван контроле власти и правне регулативе, са циљем рјешавања практичних проблема локалне организације. А нас овдје занима правни обим формално признате комуналне аутономије и примјена у историјској пракси. А то тим прије што су ти ранији облици перашког самоорганизовања већ добро обрађени.¹

Да би се схватило како је уопште могло доћи до тог квалитативно новог статуса и стицања самоуправне општине, неопходно је да се изнесу историјске појединости о фазама тог развоја, без чега би разумијевање тог процеса било и економски и правно сасвим нејасно.

Зато ћемо се најприје задржати на предмлетачкој компоненти развоја Пераста, у фази кметских односа зависних сељака, виноградача и

¹ Павао Буторац, *Развијак и усјрој Перашке ошћине*, Библиотека "Госпа од Шкријела", Пераст 1998.

занатлија према бенедиктинској опатији Св. Ђорђа, а преко ње и према граду Котору. Ту је зачетак заната, бродоградње и трговања током XIV и XV ст. као економске базе цјелокупног развоја (I).

Затим ће се говорити о одлучујућем значају стицања посебних млетачких повластица (II), да би се онда изнио обим и квалитет нормативних аката о самоуправи (III). Али, уз записану норму, увијек је, како смо већ подвукли, од пресудног значаја конкретна провјера дјеловања самоуправних механизма у крупним историјским догађајима, или конфликтима. То је, у првом реду, драма пиратске пљачке Пераста 1624. године (IV), као и одлучна мудра одбрана града од турске најезде 1654. године (V). Веома је значајна организација хајдучије, учешће у освајању Херцег-Новога и расподјела земљишта у херцеговском крају после освајања града 1687. године (VI). Специфична провјера снаге колективног одлучивања у општини Пераст провјерена је после убиства смијењеног општинског капетана Вицка Бујовића 1709. године (VII), као и тешке политичке импликације тзв. "Гриловом афером" 1747. године (VIII).

У тим примјерима срећемо не само случајеве када су интереси општине и млетачких власти били истосмјерни, него и онда када су се озбиљно сукобљавали са могућим крајње опасним посљедицама. Сматрамо да су такве историјске провјере често још и важније од неких утврђених норматива. Разлог је једноставан: правна законска норматива, у основи, представља само жељу и намјеру законодавца, док једино животно, историјска пракса говори о правим дOMETИМА једне законске иницијативе.

Још треба додати како се обично мисли да је било каква самоуправа за вријеме Млетачке Републике била фиктивна и да је воља суверена увијек доминирала. Без сумње, утицај млетачких власти био је увијек веома велики, са тенденцијом да све буде под контролом. Ипак се не могу правити олаке генерализације. Јер ако су носиоци стечене самоуправе били чврсти у одбрани својих писаних права, ако су имали конкретних заслуга за државу, нарочито на војном пољу, и знали се енергично поставити према властима, стечена аутономија могла је да заживи, чак и у крајње неповољним околностима. Перашка самоуправа то доказује. И не само то, него су баш легалне општинске структуре у појединим случајевима, као што је отимање Грилове удовице из Скадра, или ликвидација Вицка Бујовића, чак и саме у тајности ковале акције противне ставовима власти.

I

Како је познато, у средњем вијеку село Пераст је, заједно са још три села (Веће Брдо, Ђурићи и Стрп), припадало феуду бенедиктинског самостана, који је имао сједиште на оточићу Св. Ђорђа пред Пера-

стом. Тај црквени феуд је поред тога имао још посједа и на Прчању, у Доброти, Тивту и другдје, са знатним приходима. Пераст се у раним документима среће као село из которског подручја ("contado"). А економски и војни значај тог бенедиктинског самостана пред Перастом природно је утицао да се Котор, својим развијеним комуналним структурама, помогао битног утицаја на опатију, па чак и на бирање самог опата, у фази све већег смањивања броја правих бенедиктинаца и лагане секуларизације самостана. Зато је разумљиво да је самостанска организација била све лабавија и према сељацима, који су имали одређене радне и финансијске обавезе. То је, наравно, поспјешивало осмостаљење Пераштана и њихово прелажење на поморску оријентацију.

Занимљиво је да се тај важан процес, макар на најсажетији начин, осмотри и из близине. Док најстарија грађа није сачувана, важан је забиљежени податак да је "Иван, опат Св. Ђорђа учествовао 19. јуна 1166. год. свечаности освећења олтара у довршеној катедрали Св. Триуна у Котору², као и на освећењу цркве Св. Марије код Ријеке 1221. године³. То су први документовани помени, али опатија је, свакако, настала далеко раније, можда још у IX у X стољећу, када је бенедиктински ред био у снази. Али за нашу тему је битан податак да су црква и самостан опатије, иако чисто вјерски објект, припадали не само власти которског бискупа него и, цијелој општини Котор,⁴ При том се треба подсетити да се у тзв. которску *Communitas*, убрајало искључиво племство, а не и грађани Котора. То правно значи да су Которани били основали опатију, па су на основу акта о оснивању ("ex fundatione") имали и патронатско право на избор опата, иако је, по црквеној линији, опата постављао папа, чак и стране бискупе, што је значило да је самостан био угледан и са значајним приходима, јер иначе не би долазили у обзир кандидати са далеких страна (Љеш, Напуљ)⁵."

Све то је за нашу тему од великог значаја, јер су крајем XIV и XV ст. у доба опадања старог бенедиктинског реда, у недостатку правих редовника, которски племићи међу собом бирали опате. Они су се понекад формално облачили у одијело тога реда, а некада ни то. Радило се о завршетку процеса гашења реда и већ споменуте његове секуларизације.

Наравно, основни циљ которског племства био је да пошто-пото сачува за себе велике прихода од посједа опатије и да на њеном челу буде представника которског племства.

С друге стране, из сачуване документације економске природе можемо донекле пратити какав је стварно био положај перашких кме-

² 800 година Катедрале Св. Триуна у Котору (1166-1966), Котор 1966, стр. 43.

³ Павло Буторац, *Опатија, Св. Јурја код Пераста*, Загреб 1928, стр. 6.

⁴ "...que Ecclesiae loci praedicti erat praedecessorum totius Communitatis Catharensis Civitatis." Исто, стр. 8.

⁵ Исто, стр. 8, 14 и 16.

това на посједима опатије. Њихова главна обавеза била је да дају најмове, десетине, или првине ("primitiae"), али се у већ споменутих несређених приликама, срећу разноврсне и контрадикторне појаве. С једне стране, има случајева тешке кметске везаности за земљу, тако да се чак нису смјеле удавати дјевојке изван посједа опатије, а с друге стране било је примјера да се деценијама нису ни убирале дажбине па се чак 1410. год. одређивала застарјелост потражње послје 35 година. Или би се кметови осјећали толико самосталним да су чак и продавали посједе, са којима су правно били везани као кметови. За вријеме которске самосталности и у првим деценијама млетачке владавине, срећемо праксу да Пераштани обављају стражу баркама по Которском заливу, па 1437. год. главар Пераста Прибислав Бијелић тражи од Котора да их ослободи плаћања кметске дажбине на земљу у доба када стражаре. А из инвентара покретног и непокретног имања опатије забиљежено је да 1431. год., од укупно 150 постојећих кметских кућа 60 плаћа дажбине, док 90 кућа сматра да није у кметским односима. Ипак, они би и даље своје посједе и винограде стављали под заштиту опатије, ради веће сигурности и заштите.

Међу которским племићима-опатима, истакао се у лошим поступцима према Пераштанима нарочито Трипо Лампров Болица, око 1440. године, било небригом према економским интересима Пераштана (сјече винограда), или њиховим духовним потребама (око 2000 становника), али и према чисто црквеним интересима (продаја црквених драгоцености). Зато га которски бискуп искључује из црквене заједнице (екскомуникација). Али послје избора за опата Јеролима Лампрова Болице 1485. год. више није постојала обавеза да опат буде прави бенедиктински монах са редовничким завјетима.

Читав ток секуларизације опатије, са наглашеним користољубљем которског патрицијата и негативним посљедицама по Пераштане, повећао је њихов отпор и мржњу на племство. Али од почетка млетачке владавине (1420), представник Опатије је редовито которски племић, који тежи само да убира добре приходе, који су годишње ишли и до 150 златних форинти, не отварајући при том, било какву могућност већег просперитета Пераштана на земљи. Напротив, реално стање ствари их је само потицало да се масовно окрену мору. Као и у Грбљу и неким другим мјестима, само је расла мржња према которском патрицијату, који је очито злоупотребљавао свој положај у управљању опатијом Св. Ђорђа. До врхунца напетости дошло је послје 1530. год. када је за опата изабран племић Помпеј Пасквали. Иако нема извора да се он лично за првих пет година управљања нешто посебно негативно истицао, 3. маја 1535. год. 70 наоружаних Пераштана прекида службу божју у цркви, на отоку Св. Ђорђа и убија Пасквалија. Као посљедица тога било је искључење из католичке цркве убице и ортака, а тек 1546. укинута је екскомуникација. За нас је од посебног интереса да су Пераштани тада на свом "Збору, одлучили с великом буком, да ће се држати сви зајед-

но." Ту се код кметова већ запажају неке форме зборована и одлучивана, а радило се свакако о процесу претварања кметова у морепловце.

Само насеље Пераста се, као и посвуда у Боки, у најстарије доба налазило у брду. О томе свједочи и данас сачувана црквица Св. Ане, на средини брда Св. Илије (Сутилије, Monte Casson 873 метара), а има и других трагова тог раног насеља. Становници су се тада морали бавити сточарством, неком ситном земљорадњом, а касније и виноградарством, о чему има података за прву половину XV стољећа. Али треба добро подвући да је, истовремено, веома рано било дјелатности и на самој обали данашњег Пераста. Још је Јиречек навео да су у XIII ст. у Перасту настањени "лађари, бачвари, каменари, кречари и цигљари."⁶ Ти лађари и бачвари XIII ст. логично асоцирају на трговину вином, односно на постојање винограда. Додуше, за XIII и XIV ст. нема таквих обилнијих трагова. Али је зато веома рјечит чл. 281 Которског статута, у коме се још за 1315. год. изрично забрањује сађење винове лозе на имањима бенедиктинске опатије Св. Ђорђа. То се у првом реду односило на становнике Пераста. А у првој половини XV ст. виноградарство Пераста је било јако одмакло и изазивало конкурентске конфликте са Котором. Зато можемо бити сигурни да је виноградарство његовано у континуитету на падини брда изнад Пераста, као што је, уосталом то било и на другим мјестима по Боки и Далмацији. О томе свједочи и податак из 1440. год. у коме Которани траже од Венеције да уништи постојеће винограде у Перасту и спријечи њихово даље сађење! То је у ствари понављање споменуте статутарне забране, у времену када је Пераст имао 155 кућа и био под јурисдикцијом опатије Св. Ђорђа, у којој су главну ријеч водили Которани. Али већ тада је то малено насеље привукло пажњу Млечана, који од 1420. год. владају Боком, па се у споменутој дукали из 1440. никако не прихвата оштар которски став. Најприје се констатује да Пераст редовно плаћа порезе, а и у другим услугама и потребама долази до изражаја његово дјеловање на част и корист државе. Поред те позитивне оцјене, у Венецији се тражило и мишљење двојице ранијих кнежева Котора, Паула Контарено и Лауренција Виктури. И они су свједочили "о вјерности и сиромаштву" Пераштана, сматрајући да би уништавање винограда значило и уништавање Пераштана, а то би било штетно и по Републику. Зато се у дукали забрањује дирање у винограде Пераштана.⁷ Занимљиво, о виноградима у околини Котора имамо стољеће касније једно дивно поетско свједочанство которског хуманистичког пјесника Ивана Болице. Он око 1550. год. види винограде по околним брдима, па и изнад Перас-

⁶ Константин Јиречек, *Историја Срба II*, Београд 1952, стр. 88.

⁷ Г. Чремошник, *Которски дукали и друге лисине*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево 1922, стр. 155.

та, па ту појединост уноси у лапидарни 114. хексаметар познате латинске поеме "Опис града Котора" ("Descriptio Ascrivienſis urbis") и пјева о брежуљцима драгим Баху ("Nis grati Vacco colles").

А за само поморство Пераста изузетно је значајан рани податак да већ почетком XIV ст. знамо за постојање тројице бродоградитеља. У которским нотарским списима налазимо да се Мили и Микоје, бродоградитељи из Пераста, обавезују да ће до 15. августа 1336. год. изградити једну "скабу" за которског племића Биста Премутија,⁸ док протомајстор Радобрат гради 1399. год. двије барке⁹. Треба додати да у неким сачуваним уговорима за превоз дрвене грађе за бродове из Албаније, постоји клаузула да морнари могу крцати и један дио грађе за себе. Баш у "парасподији" тога типа видимо сигуран пут за поступно ширење пловног парка међу становницима Пераста, који тада нијесу имали властитог капитала.¹⁰ Да се већ у XIV ст. није радило о неким ситним и занемарујућим локалним покушајима, свједочи релаксација Которана на конкуренцију у бродоградњи. У которском статуту је уврштена забрана Пераштанима за изградњу бродова типа већег од "скабе" и "гондоле". Једино им се дозвољава да граде или поправљају мање "лондре". Тај недатиран чл. 377 Которског статута изгледа да се још може уврстити у 1367. годину.

И поред тих тако раних помена бродоградње, није био довољно освијетљен тај старији слој раста Пераштана у бављењу поморском трговином, нарочито до краја XVI стољећа. Како је то сада великим дијелом обављено изнијет ћемо сажето нове резултате о заиста импресивној присутности Пераштана на трговима Албаније, Дубровника, Далмације и Венеције.¹¹

Ипак у први план нам се намеће питање откупа дрвета за бродоградњу, наручиоци и личности самих бродоградитеља. Према подацима Которског архива, у XV ст. срећемо десетак имена оних који су се више или мање плодно бавили бродоградњом. То је било најчешће по

⁸ IAK (Istorijski arhiv Kotor), SN I, 394.

⁹ Р. Ковијанић, *Једрењаџи которске луке XIV вијека*, ГПМК (Годишњак Поморског музеја у Котору) V, стр. 6-7.

¹⁰ Милош Милошевић, *Неки аспекти поморске привреде Боке Которске у доба млетачке владавине*, Поморски зборник II, Загреб 1962, стр. 1800.

¹¹ Богумил Храбак, *Пословање помораца и трговаца из Боке Которске у Албанији до 1600. године*, Споменик САНУ СХХVII, Београд 1986, стр. 9-48; Исти, *Привредне везе Которана и Пераштана с Албанијом у XIV и XV веку*, ГПМК ХХVII-ХХVIII; Исти, *Извоз живинарица из Османлијског царства у XIV, XV и XVI стољећу*, Приштина 1971; Исти, *Табеле крепања цена живинарица и махуњина у Дубровнику (1300-1620)* Зборник Филозофског факултета у Приштини VII (1971); *Производња и продаја соли у Херцег-Новоме и односи са Дубровником (1482-1538)*, Херцег-Нови 1976, "Бока" VIII. Поред ових и неких других радова Б. Храбака, нарочито у периоду између 1969. и 1986. год. треба имати у виду низ домаћих радова објављених у Годишњаку Поморског музеја Котор.

наруцби которских племића Буђе, Болица, Мекса, Пасквали, али и богатих трговаца Палташића, или "славенског канцелара" Калођурђевића. Бродови су се градили обично у року четири до пет мјесеци, а цијене су малих једрењака с почетка XV ст. биле ниске, просјечно 15 до 30 которских перпера. Али има случајева да иду и до 200 перпера. Сами мајстори - калафати били су покретни и понеки пут ишли су и до Бара, Улциња, Будве, или Драча. А када је Албанија освојена, Турци су доводили своје калафате из Цариграда и других крајева.

Грађа за бродове (храстовина) сјекла се и у Ђурићима и у Морињу у Боки, али се у великом броју случајева довозила и из Албаније, посебно из Љеша.¹²

Далеко богатији подаци о значају Албаније за извоз дрва и бродова за Боку уопште, али и посебно за Пераст, налазе се у Дубровачком архиву, јер су многи уговори само тамо регистровани.¹³ Ту се види да је дрво, по учесталости увоза у Боку и Дубровник, било на другом мјесту, одмах после пшенице и проса. Ријеч је нарочито о храстовини, и то балванима, даскама, дрвету за катарке и весла, као и дугама и обручима за бурад. Али набављала се и буковина и јасеновина. Интензивније набавке се могу пратити посебно од четврте деценије XV ст., али нарочито од 1470. год., и то из Љеша. Ту још можемо утврдити да Пераштани нису довозили грађу само за своје и которске потребе, него веома често и за богате дубровачке патриције, чак и без аконтација. У Перасту се у томе истицао Божићко Брајковић. Чести ратови и турска експанзија од Селима I (1511), па до краја XVII ст. наравно, смањују извоз албанског дрвета, јер се то сматрало стратегијски материјалом, али се та дјелатност никако не гаси. Тако се око 1550, и даље, опет среће интензивнији перашки превоз из јужне, или средње Албаније, Крфа, Љеша, Бојане и рта Родони. Да је у тим превозима било и изузетних потхвата, казује случај из 1590. год., када неки Пераштанин довози у Дубровник 1300 греда, у вриједности од 3.900 дуката!

Поред дрвене грађе, има случајева и продаје самих бродова. Први сачувани примјер је из 1508. год., када се из Љеша продаје "грип" од 300 стара, за 64 дуката, уплаћен у турским акчама (50 акчи за дукат). А 1546. год. Пераштанин Никола Бронза купује брод од улцињског Арбанаса, за 10 печа каризеје и 2000 акчи, док 1572. год. један Валонац у Дубровнику продаје брод Пераштанину. Ријетки су случајеви продаје перашког брода Албанцима, а то је било за храну (жито).

На питање из кога је разлога долазило до овако интензивног увоза албанског дрва, одговор је веома јасан. Поред географске близине која

¹² Синтетички са исцрпнијом литературом у наведеном раду: Милош Милошевић, *Неки аспекти...*, стр. 1803.

¹³ Богумил Храбак, *Пословање њомораца и трговаца из Боке Которске у Албанији до 1600. године*, Споменик ССХХVII САНУ, Београд 1986. стр. 25-30.

је олакшавала превоз, албанско дрво је било, релативно, најјефтиније на тржишту, па се зато тај посао веома исплатио. Али и поред тога што је нпр. Апулија нудила скупле дрво, ипак се налазе примјери превоза и из тог краја.

Што се тиче прехрамбених продуката, архивски списи потврђују да су први и главни, а касније скоро стални артикли у превозу Пераштана из Албаније били пшеница, просо и сличне житарице и индустријске биљке. А ми смо дали првенство увозу дрва и бродова једино стога што се то уклапало у тематику веома ране перашке бродоградње XIV ст. која је предуслов поморског трговања. А карактеристика трговине житарицама Пераста XV и XVI ст. састојала се у томе што није тежила задовољавању релативно малих потреба Пераста, него се храна довозила за Котор, Дубровник, Венецију и др. иако је било много поморских трговаца са таквим бављењем и из споменутих градова. Тако су се Пераштани међу првима у Боки почели интензивније бавити транзитном трговином, правећи трговачке услуге појединим градовима и довозећи им тражене артикле. То је био знак да они сами тада нијесу имали довољно капитала за неке властите пројекте, него су били кредитирани, а то им је конвенирало због користи од наплате превозних услуга. Крцало се нарочито у Пиргу, плодној Музакији, Љешу, Маћи, Бојани, Драчу, Врецу, Сланику и Валони. Током јачих ратних сукоба са Турцима, бродови су ишли на скупља тржишта јужне Италије, а има и помена довоза пшеница и из јужне Грчке (Патраса).

Пераштани су нарочито добро сарађивали са католицима сјеверне Албаније, али има и примјера добре сарадње са херцеговским муслиманима. Што се тиче Венеције крајем XVI ст. могу се уочити праве трговачке линије Пераштана: Медовски залив - Венеција, или сјеверна Албанија - Ријека. У документима је, на жалост, јако често сачувано само име или патронимик перашког трговца, па се не може знати којој је породици припадао. Само понекад се нађу пуни подаци о некој познатој перашкој породици, као Андрија Перојевић, Никола и Маркета Бронза, Трипун Смекја, Стјепан Палавићин, Маријан Гргуревић и слично. Понекад се удружују са которским племићким кредиторима, као што су Иван Болица, Иван Загури, Јероним Грубоња, Бенедикт Пасквали, Никола Враћен и други.

У XVI ст. на мањим бродовима превозиле су се, углавном, мање количине житарица од 200 до 250 стара, а од 1571. год. срећу се и већи бродови, тзв. галеони. На путу за Албанију обавезно се носи оружје, за одбрану од пирата.¹⁴

Док су Которани улагали свој капитал на туђим бродовима, Пераштани унајмљују своје бродове у XVIII ст. и за преважање неких

¹⁴ Богумил Храбак, *Пословање помораца...*, стр. 9-25.

руда из Албаније (битумен и олово), а као наручиоци се јављају и истакнути јеврејски трговци.

Што се тиче сточарских производа, Пераштани превозе из Албаније за Дубровник и Венецију нарочито коже (јагњеће, говеђе, волујске, јелење, бивоље), па тканине (покриваче-склавине, торбе) и слично. Ту се срећу Стјепан Видовић, Лука Палавићин, Лука Бронза и неки Мартиновићи, али ипак доминирају патронимици са недиференцираним презименима, или надимцима (Моро, Секуро, Цифрићи и сл.). Вуна се среће као трговачки артикл под отоманском влашћу, када се прихватила мерима-овца. Пераштани најприје превозе вуну за туђи рачун, а тек средином XVII ст. и сами постају купци вуне, да би крајем истог стољећа, поред житарица, првенствено откупљивали вуну. Још се превозио восак и чауре свилене бубе, али се срећу и сољене јегуље из Валоне и укљеве из Скадра. Занимљиво је да су перашки бродови превозили и материју за бојење, тзв. "гране", тј. храстову кору са осушеним бубама.

Што се тиче увоза у Албанију, Пераштани су крајем XVI ст. ревозили тканине из Дубровника или Венеције, нарочито у Љеш. Затим се извозило вино из Боксе и Апулије, али је тај извоз опадао ширењем исламизације.

Има више разлога што је Албанија била у првом плану поморских трговачких послова Пераштана и других поморских трговаца Боке. Први је географски, дакле непосредна близина Боке и албанских лука. Затим је постојала пуна комплементарност привреде та два подручја, тако да се, на основу велике архивске документације Котора, Дубровника и Венеције, може приближно утврдити "да је бар 50 одсто вредности бокелског увоза отпадало на арбанашке житарице, а можда и 90 посто извоза сачињавале су вунене тканине стране израде"¹⁵.

Од највећег је значаја била, наравно, чињеница да је у албанским лукама трговачка понуда била много јефтинија од блиске Апулије, па је то привлачило поморске трговце. Додуше, квалитет пшенице, као најтраженијег артикла, био је нешто слабији, али то није битније утицало на потражњу. Јефтинији су били и други бројни производи, које је Албанија нудила, као дрво, свињско месо, просо, боб, или "грана", средство за бојење. Чињеница да су се, због мањег обима понуде са приватних посједа Албаније, али и мањих бродова и оскудице капитала код Бокелја, нудиле и потраживале мање количине артикала, савршено је одговарала партнерима. Међутим, није било повољно то што Албанци нису имали веће могућности за своју потражњу (разне тканине и свила), па је трговински биланс био неповољан за Пераштане и Бокелје уопште. Али то се није превише осјећало, јер је задовољавање јефтине

¹⁵ Богумил Храбак, *Послованје помораца...*, стр. 47.

основне прехране била ипак најважнија ствар. А Албанија је била и транзитно подручје за руду и вуну.

Још треба уочити једну важну појединост. Албанија није била само примамљив низ лука за откуп разних артикала, или за транзитну трговину, него је одатле још долазила и радна снага за поморску привреду.. А понекад је то била и политичка емиграција под притисцима Османлија, тако да је "број насељених Арбанаса у Боки био толики да се може тврдити да су они, уз људе из непосредног залеђа представљали основни елемент демографског освежења живља и да су саставни део етногенезе бококоторске популације"¹⁶.

Истраживања ранијих времена, до краја XVI ст., доводе до закључка да се гро почетног капитала Пераста, који је потицао транзитну поморску трговину, добијао у Дубровнику. Дубровачка улагања су, како смо већ видјели, много бројнија и већа и она су заправо потицала и развила карактеристичну перашку транзитну трговину, која је већином повезивала стране луке ван Боке.

Ипак, наравно, у кредитирању перашке поморске трговине присутни су и которски племићи и богатији пучани. Само је тај которски удио, према нотарским списима, релативно мали и иде, у просјеку, од 10 до 100 перпера. Новац је обично везан одређеним налогом за куповину (жито, смокве, платно, раша), или одређеним процентом на добит, као трећина, петина, или шестина.¹⁷ Међутим, изгледа да су таква улагања била знатно бројнија, али су остајала по приватним архивима, који се највећим дијелом нису сачували. То можемо закључити на примјеру велике имовине Винке Бућа, удовице кавалира Ивана Болице, која 1704. год. пише опоруку, а у оставштини се налазе разне кредитне исправе. Највећа сума од 1500 сребрних дуката намијењена је подизању которског сјеменишта, или до остварења тога циља, током следећих 40 година, тастаторка директно предвиђа кредитирање поморске привреде.¹⁸ Међу пописаним задужницама помораца има више Прчањана, Доброћана и Которана од Пераштана, али је занимљиво да се међу таквима налази нико мање него Матија Змајевић, каснији руски адмирал и организатор балтичке флоте. Он је 1704. био дужан 120 цекина. Овај добро документовани архивски документ казује да су по личним архивима могли пропасти многи слични случајеви.

Лагани успон Пераста на мору трајао је, дакле, од XIV до XVI стољећа, па у другој половини XVI ст. Пераштани преузимају трговачки примат Котора, што се савршено поклапа са стицањем статуса општине крајем тог вијека.

¹⁶ Богунил Храбак, *Пословање помораца...*, стр. 42.

¹⁷ Милош Милошевић, *Неки аспекти...*, стр. 1799.

¹⁸ Милош Милошевић, *Примјер кредитирања бокељске поморске привреде XVIII вијека*, ГПМК VII, 1958, стр. 74.

У другој половини XVI ст. могу се уочити неке врсте правих трговачких линија, као нпр. Љеш-Венеција. Чак су се у Венецији потписивали уговори који су обавезивали потписнике на систематски довоз пшенице. Такав је примјер обавезе Пераштанина Луке Иванова да до априла 1555. год. допреми 3000 стара пшенице, а за то му је дат зајам од 1.500 цекина. Иначе, Пераштани су 70-тих година XVI ст. држали линије Љеш-Анконе, па Албанија-Апулија, Љеш-Венеција и Драч-Венеција, а од тих 90-тих година Љеш-Дубровник. При том су добро сарађивали са Јеврејима из Валоне, Солуна и Анконе. Поред тога, Пераштани су некад били само посредници, а има података да су се у Дубровнику осигуравали против пиратских напада на линији Љеш-Крф.¹⁹

За услуге превоза Пераштанима су давали новац и сами Турци, или Албанци муслимани, а исто тако, само рјеђе, и Турци из Новога. Хришћани из Новога сами су се бавили поморством. Док XVII ст. поморске привреде Пераста није дубље обрађивано, у Которском архиву су обављена нека истраживања из прве половине XVIII ст., додуше само за оне деценије за које су сачуване путне исправе (1705, 1714-15, 1719-21, 1732. и 1733-36. година). Слика не може бити потпуна и стога што су неопходни и упоредни подаци из Дубровника и Венеције. Према томе, узорци из тих непотпуних 9 година не морају бити одлучујући за неке закључке, али су у сваком случају индикативни.

У цитираним временским распонима срећемо 260 имена поморских привредника Пераста, који су, као патруни или капетани, организирали 680 трговачких путовања, и то углавном транзитне трговине. Перашки бродови су различитих типова, али најчешће плове тартане (130 путовања) и мале тартане (преко 100 путовања). Затим се срећу "барке", али то нису малени пловни објекти, јер им је посада од 4-5 особа, а понекад и 8-9, па са теретима једре и до Албаније и Венеције. Још се срећу фрегадуни, фелуке, наве, галије, трабакуле, петакје и сл. Посада варира од 4-6 помораца, некад и изнад 10, а ријетко 20 особа. Што се дестинације тиче, перашки једрењаци су најчешће повезивали извозне центре Албаније, са великим увозним потребама Далмације, Истре и посебно Корчуле и др., нарочито за житарице (пшеница, кукуруз, јечам, просо), док су други артикли незнатније заступљени (паклина, вино, вуна, корњаче, рујевина, сухо бравље месо, сир, духан, уље цријеп и друго). Што се Корчуле тиче, осим вина, вјероватно се (када није убиљежен податак о терету), често радило о превозу тесаног камена, а важне су и везе са бродоградилштем. Увозна трговина се не назире, а по броју страних једрењака који пристижу у Боку, рекло би се да су Пераштани то препустили странцима, као мање уносно.²⁰

¹⁹ Богумил Храбак, *Пословање ђомораца...*, стр. 45.

²⁰ Милош Милошевић, *Носиоци ђоморске привреде Перасџа у првој ђоловини XVIII вијека*, ГПМК VII/1958 стр. 83-133.

У XVIII ст. су се посебно заоштриле борбе против пирата. Архиви су сачували један дио тог материјала, али постоји и један исцрпнији попис који свједочи колику је високу цијену морао платити Пераст за свој углед који је са тим стекао у Млетачкој Републици, иако се, без отпора пиратима, наравно, уопште није ни могло трговати. Трипо Баловић је за раздобље од педесетак година (1691-1740) саставио попис од стотину бродова настрадалих или изгубљених у сукобима са пиратима. А посебно са Улцињанима било је између 1719. и 1755. год. 30-так сукоба, са смртним или веома тешким посљедицама по посаду и имовину.²¹ И аналисти и хроничари Пераста наводе велики број борби са пиратима, било у властито име било да су били послати од млетачких власти. То је, наравно, јако отежавало протоке трговачке робе. Често би пала крв, која се или осећивала крвљу, или је морала бити отплаћивана новцем. Такло је Јулије Баловић у својим записима, а на основу једног документа чак са почетка XVII ст. (1608), забиљежио: "Ако смо жељели трговати са Албанијом, увијек смо морали прије тога то уговорити, било новцем, било крвљу."

Посебно треба подвући и значај једног документа из Архива Венеције, у ком је, из око 1750. год., сачувана "Биљешка о перашким бродовима заробљеним већином од стране пирата из Барбарије, али и других". Ту је забиљежен импресиван број од 75 разних бродова разних типова, са именима и презименима власника и ознаком носивости једрењака, од 500 до 6.000 стара.²²

У цјелини, Млетачка Република је имала свестрану практичну корист од Пераштана. Они најприје бесплатно стражаре на Веригама, па их често у похвалницама називају "чуварима Которског залива", а у том поморском насељу се увијек могао добити већи број изучене посаде, да би, током нешто више од пет деценија из друге половине XVII и прве половине XVIII ст. постао центар за окупљање херцеговачке протурске хајдучије.

Иначе XVIII ст. доноси пуну поморску афирмацију Пераста и обилне плодове његовог трговачког раста. Заиста је фрапантан податак да је 1756. год. у млетачкој ратној морнарици било ништа мање него 37 поморских официра из Пераста, а у пописима су исцрпно забиљежена 23 капетана фрегате, корвете и других млетачких ратних бродова, и то пуним именом и називом бродова. Само у приватном архиву породице Баловић сачуван је један попис са 66 перашких обитељи, које су се истицале у рату и добијале званичне писмене похвалнице за конкретна јуначка дјела. А поред таквог значајног ангажмана на државним бро-

²¹ Игњатије Злоковић, *О љубицима перашких бродова у борби са ђусарима*, ГПМК III/1955, СТР. 69-78.

²² Глигор Станојевић, *Пераштанске исјаве*, Споменик САНУ, Београд 1986, стр. 83.

довима, Пераштани у то доба имају 44 властита трговачка једрењака и гаете, али Баловић наводи имена 8 великих бродова, "попут оних који су, мало прије мог времена, дошли из источних бродоградилишта". Све је то представљало прави златни рудник општег просперитета. Ето низа примјера из доба Јулија Баловића (1672-1727), дакле почетком XVII стољећа. Трипо Штукановић наслеђује 20.000 цекина у злату, а 14.000 дуката у дубровачким грошима, поред злата, сребра и другог. Крсто Змајевић оставља у депозит 17.000 цекина у злату, а Вицко и Иван Бујовић наслеђује 14.000 дуката!²³

II

Перашке повластице (привилегије²⁴) представљају кључни архивски извор за разумијевање историјског развоја Пераста, али и економско-правну базу његове општинске аутономије. Ради се о знатном броју од око 270 докумената, који ни у једној познатој збирци нису истовјетни, али су разлике у броју, док је главни садржај, углавном, исти. Наравно, док се не направи критичко издање повластица, неће се моћи имати потпуно сигуран увид у квантитет и квалитет те документације, нити дефинитивно говорити о њима. Ипак, оно главно је без сумње и сада пред нама, онако како смо их покушали синтетички дати 1962. год., на основу преписа из Историјског архива у Котору,²⁵ а касније их је (1986), на основу бусте 153. из Државног архива Венеције, објавио др Станојевић.²⁶

Треба рећи да ова збирка из Венеције има, свакако, већу историјску увјерљивост, јер су то аутентични оригинали, док су сличне збирке у Боки и другдје, само преписи, иако добри преписи. Нас ће овдје, наравно, занимати само оно најважније и битно, јер у тој обимној грађи има много понављања, преопширности и баласта, пошто су се исте, или нешто измијењене, повластице морале стално обнављати.

У основи ријеч је о низу драматичних чињеница, које произлазе из крваве историјске стварности, и оцјене Млетачке Републике да треба

²³ Рукопис Јулија Баловића, стр. 158-160, у *Аналисици, хроничари и биографи*, "Обод" Цетиње 1996.

²⁴ Не можемо се сложити са насловом Гл. Станојевића из 1986. год. у коме перашке повластице назива "Пераштанске исправе". Прво, народ у Боки, без изузетка, од Пераштанин гради присвојни придев "перашки", а никако не "пераштански", и тај народни изговор је одлучујући. А што се тиче одабраних перашких докумената, међу којима преовлађују додјеле конкретних трговачких повластица (привилегија), умјесто широког генерика "исправе", било је корисније одмах одредити да се ради о перашким повластицама, њиховим другим захтјевима и о одлукама млетачког сената. Гл. Станојевић, *Пераштанске исправе*, Споменик САНУ СХХVII Београд, стр. 49-84.

²⁵ ИАК. О-109; Милош Милошевић, *Неки аспекти...*, стр. 1806-1808.

²⁶ Гл. Станојевић, *Пераштанске исправе*, стр. 53.

чврсто подржавати све оне факторе на терену који јој могу бити од неоцјењиве користи. Па се ту осјећа добро "пулс" надзора млетачке администрације, са сталним етапним попуштањем или затезањем, награђивањем или кажњавањем, привлачењем или удаљавањем. При том треба додати да ово није ништа посебно и карактеристично за Пераст. Напротив, оваква писмена признања насељима или општинама у цјелини, или појединцима, увијек уз навођење одређених повластица или награда, редовита је пракса у прагматичном систему владања Венеције. Локални ректори или провидури различитих нивоа имали су за дужност да брижљиво прате економско-политичку и ратничку активност својих поданика, уз обавезу издавања писмених докумената, у којима су се биљежили неки позитивни или негативни поени. Наравно, појединци, породице или општинске власти брижљиво су водили рачуна о роковима у којима стечене повластице треба обнављати, јер су ове биле редовито временски орочене. Тако се за деценију, или двије, могло провјеравати да ли су се неке ствари измијениле, па и власти треба да мијењају своје ставове. А рокови су опет били прилике да, нарочито општине преузму иницијативу и, послије неких историјских крупнијих ангажовања, траже још више и шире повластице.

Као прва повластица, обично се у збиркама среће 1540. год., дакле око пола стољећа прије стицања формалног статуса поморске општине 1597. године. Међутим, како смо видјели, перашка бродоградња тече још од 1336. год., а и поморска трговина тече далеко раније од те прве повластице, па је било очекивати да се нека повластица јави раније. И заиста у неким је збиркама као прва повластица забиљежена једна са датумом из 1509. године. А у њој је спомен чак и једне раније стечене повластице, истог типа као та, из 1509, која је, наводно, немаром Пераштана била изгубљена.²⁷ Поред важног изједначавања са которским племством да се ни Пераштани више неће моћи принуђивати на јавне радове, без новчане накнаде, та се повластица односила на двије трговачке погодности осредњег значаја. Прва је да ће се вино и храна ("vino e mesa"), на повратку са трговачког пута, третирати као преостала исхрана посаде, а не као увозна роба, па неће бити подложна царини. Наравно, уколико се ради о мањим количинама (око једне бачве вина). А друга је повластица посебно занимљива, јер говори о толерантним односима према становницима Херцег-Новога, од 1482. год. поданицима Османлијског царства. Ту, наиме, Пераштани траже и добијају повластицу да смију прихватити понуде из Херцег-Новога о унајмљивању бродског простора приликом трговачких путовања, али увијек уз писмену потврду которског ректора да се ради о дозвољеној роби. У документу се не каже да ли су коришћење бродског простора тражиле

²⁷ "... avevano privilegio, qual per loro negligenza e sta smarito." Гл. Станојевић, *Пераштанске исјраве*, стр. 53.

турске власти, односно њихови трговци, или се радило о Новљанима старосједиоцима. Вјероватно се радило о овим другима.

Сљедећа рана одлука млетачког Сената из 1512. год., донијета је, свакако, на затјев Пераштана, а у циљу бржег рјешавања њихових међусобних новчаних спорова. Тако је том одлуком утврђен најдужи рок, од једног мјесеца, у ком се морају ријешити спорови у вриједности изнад 15 дуката, и то пред колегијалним судом которског ректора и судија. Ако се у том року спор не ријешити, онда се овлашћује ректор да пресуди као инокосни судски орган, и то сумарним поступком.²⁸

Тек од 1540. год. можемо рећи, почињу тећи праве поморско-трговачке повластице, са ослобађањем плаћања дажбина и новчаним наградама. Прије свега је јасно да ова одлука Сената долази у еуфорији после снажне подршке Пераштана пружене Котору, када се 1539. год. Хајрудин Барбароса, после освајања Херцег-Новога, упутио флотом на Котор. Али у цјелини, међу сљедећим перашким повластицама треба уочити два јасно издвојена периода. У првом, и веома повољном (1540-1623), ограничења су мала и недовољно одређена, па зато трговачке могућности скоро неограничене. А после 1623. год. повластице се нешто сужавају.

Споменута повластица из 1540. год. изванредно је повољна за Пераст. Ту се, без икаквих специфицирања типа трговине или трговинских артикала, каже да ће Пераштани за 20 идућих година бити ослобођени дажбина на поморску трговину,²⁹ а да ће из коморе Вићенце добијати годишње по 200 дуката. Покушај Пераштана да се та сума повиси на 400 дуката није успио. На њихову представку о томе из 1559. год. постигло се толико да су од тада и перашки представници, слично Паштровићима, добијали на поклон одијела када су долазили у изасланство пред Сенат. Али се ускоро, с обзиром на тако привлачне и широке повластице, морала утврдити методологија доказивања припадности перашкој општини. Дукалом из 1580. год. одређује се да которски ректор мора издавати потврду о поузданом власништву перашког поморца на трговачке артикле које превози. А то је сигуран знак да су се тим преимућствима покушали користити и поморци из других крајева Боке.

Слиједећа сенатска одлука из 1597. год. (поновљена 1666. и 1667) упознаје нас са, без сумње, најважнијим подручјем перашке привилеговане поморске трговине. Ријеч је о праву трговања са оближњим турским територијама, и то у првом реду житарицама из Албаније. У овом документу се наводи: "као што су то радили и до сада", што се одлично слаже са изворима о тим везама, о којима је већ било ријечи.

²⁸ Исто, стр. 54.

²⁹ "... gli sia concessa esentione per anni vinti delli datii della maracanzia da mar solamente..." ИАК, 0-109 СТР. 2.

Међутим, најтежи су се спорови водили око обиља друге робе, за коју је увијек требало доказивати да заиста припада Пераштанима. У том смислу је занимљив један нешто ранији документ (1587), у ком перашки конзул др Петар Красни тврди да посједује 29 повластица, које се односе на Пераст! А тада су порезнику за масноће ("dasciogo della grassa") били спорни неки артикли увезени у Венецију, иако су такве повластице биле више пута потврђене. Битно је било да се докаже да је та роба заиста била власништво Пераштана. А 1591. год. сусрећемо се са праксом тог утврђивања, у вези са увозом уља у Венецију. Ту се види да је уље перашким галионом доведено са Крфа и да је постојала уредна потврда которског ректора да је заиста власништво Пераштана. То је било довољно да се ослободи од царина.

Током 1592. год. била је спорна необична роба на перашким галионима. Поред вина, радило се о оловној руди стакла ("terra ghetta"). Порезник се држао принципа да су Пераштани ослобођени пореза само на ону робу коју за властито новац купују у приморским лукама, а овдје је сматрао дато није случај. Ипак, два гувернера на приходе пресудили су спор и Пераштани су били ослобођени и за овакву робу.

Да су те отворене могућности бенефициране поморске трговине из 1540. год. заиста свестрано коришћене од стране Пераштана, спремних људством и бродовима, изванредно свједочи један реалистични извјештај провидура Зуана Липомана из 1594. год., тако да га треба шире цитирати. "Ту су Пераштани, који због заслуга својих предака у служби Ваше Узвишености уживају врло широке привилегије, и зато у свим приликама, када се радило о одбрани Канала (Боке), приљезни су и увијек са својим каићима и људима спремни за његову одбрану. Будући да су дошли до ових погодности, сада имају око 50 бродова разних врста. Због тога су постали осиони и мало послушни у свему што није њихова корист. Уживају привилегије да могу довести у овај град (Венеција) све њихове производе и робу без икаквог пореза. Злоупотребљавајући милост Ваше Узвишености, не само да довозе своје производе, него из цијелог оног Залива, посебно у Рисну, турском мјесту, сваке године набављају 250-300 миљара сира, новцем узетим размјеном од овога или онога, иду у которску канцеларију и куну се да су то купили за свој новац и долазе у овај град (Венеција) без плаћања пореза, на штету пореза Ваше Узвишености. Исто чине са вином, сиром, вуном, кожама и свим другим стварима које се могу набавити у Заливу. Не задовољавају се само овим, него иду у Занте, Крф и друга мјеста, гдје товаре вино, уље и другу робу. Враћају се у Боку и Котор, и у канцеларији се куну да су робу купили својим новцем за себе."³⁰

Ипак повластицу трговања житарицама с Албанијом Пераштани сматрају битним условом свог материјалног просперитета. Једино по-

³⁰ Грга Новак, *Млетачка ујугиштва и извјештаји* V, Загреб 1966, стр. 100.

морском трговином, великим и малим бродовима, они су успјели да се ишчупају из свог драматичног геополитичког окружења, које, изражено сочним језиком, изгледа овако: "25 миља дубоко у устима Которског залива, окружени турским посједима са три турска града, настањени у неплодном крају, усред камења и драча..."³¹

Међутим, у то је вријеме (1597) Пераштанима нарочито сметала обавеза да са натовареним бродовима морају ићи под Котор, нудећи робу. Ипак, Вијеће умољених одобрава трговину албанским житарицама, али задржава приоритет понуде Котору, само у знатно ублаженом облику. Укида се, наиме, принуда да сви натоварени бродови морају под Котор, али се провидуру мора послати писмена пријава о количини робе, па ће он јавити што је потребно граду и подручју, уз истовремену наплату цијене и трошкова превоза. А брод ће морати под Котор једино када се откупљује цијели терет. Све остало може даље за Далмацију, Истру и Венецију.

Из овог истог документа сазнајемо да је постојала пракса крајем XVI ст. да Пераштани на рисанској габели, дакле на турској територији, откупљују разне намирнице, нарочито сир, па то превозе у Венецију. Око тога се појавила тешкоћа са Котором, који је тражио за себе порез десетине ("decima"). Таква обавеза је потврђена, само су Которани за преузету количину сира морали исплатити одмах цијену и накнаду за транспорт до Котора.

Најзад, међу овим одлукама из 1597. год. налази се и једна веома важна олакшица око одржавања санитарских мјера. У вези са тим се спомиње да је, чак 1512. год., тадашњи главар села Пераста ("capo") био овлаштен да издаје дозволу за слободно кретање посаде ("prattica"), када ова долази из крајева гдје није било никакве сумње о кужним болестима. Тај се принцип потврђује и 1597. год. само је тада овлаштено лице за издавање такве дозволе, начелник новопроглашене општине Пераст ("capitano").

Нови сукоб између перашких адвоката и адвоката порезника одиграо се 1604. год. у вези са 40 амфора хварског вина. Опет су се Пераштани позивали на широку повластицу из 1540. год., уз доказе да су они купили вино, па су били ослобођени пореза.^{31a}

Такво је стање широких слобода, и с обзиром на артикле, као и на извозна подручја, трајало све до 1623. год., иако је скоро за цио тај период од 80-так година (1540-1623) био сталан изванредно јак притисак царинских и трошаринских органа да се ограничи тако широко формулисане перашке привилегије. И заиста, једна нова сенатска одлука,

³¹ ... ingolfati miglia vinticinque in questa bocca di Cattaro, attornati dal paese turchesco con tre citta de Turchi, stando in luoghi sterili... attornati da sassi et spine..."

^{31a} Гл. Станојевић, *Перашћанске исправе*, стр. 60.

додуше исто у начелу, даје за право Пераштанима, али и таксативно набраја елементе потребне за примјену привилегија, чиме се знатно сужава оквир, и то на извозну трговину из Боке, и то на прехрамбене артикле ("vittuarii"). Дакле, не тражи се само лична припадност Перасту, уз ректорову писмену потврду и заклетву самог трговца, него се одређује и врста робе (прехрамбени артикли³² и паклина), али, што је најважније, та роба мора бити из Которског залива. На тај начин је и у правне формулације повластице коначно продрло свих пет фактора из захтјева царинских органа о потреби ограничавања Пераштана.

Годину дана након тог практичног сужавања перашких повластица (1623), десила се тешка драма пљачке Пераста и одвођење многих заробљеника од стране сјевероафричких пирата 1624. То се изричито спомиње приликом стицања нове важне повластице из 1625. године.³³ У новој ситуацији, када су Пераштани присиљени чак и на продају својих бродова, они морају рјешавати текуће спорове веома брзо, па им не одговарају бројне инстанце са својим "изликама и цјепидлачењима". Зато траже да се сви њихови проблеми такве врсте рјешавају искључиво пред Магистратом петорице савјетника за трговину. То им Сенат удовољава, са жељом да ту буде крај њиховим мукама и да успију сачувати преостале бродове. Очигледно, то је био начин да им се повољним рјешавањем спорова значајно помогне.

Године 1631. Пераштани траже ослобађање од пристанишне таксе за своје бродове у Венецији. Аргументација порезника дјелује правно убједљиво, јер они указују на чињеницу да се повластице Пераштана односе на трговачку робу, а не на бродове. Међутим, власти су им и у том тражењу изашле у сусрет.

И сенатском одлуком из 1639. год. опет се побољшава ситуација у корист Пераштана. Ту се, поред искључиво домаћих прехрамбених артикала, предвиђа и ослобађање од трошарине на превоз паклине и катрана "из било ког краја". Поред тога, повећана је сума коју Пераст добија из Вићенце на 250 дуката годишње.

Уочи битке за Пераст (1654), Сенат 21. I 1653. год. наређује да се тврђава у Перасту потпуно опреми за пуну одбрану, посебно са повећањем стража. Исто се тако одређује уништавање куле у Рисну, како је то већ и било наређено, јер је град већ краткотрајно био освојен из руку Турака 1649. год. па се очекивала освета. Још се у овој сенатској

³² Које су праве границе сужавања појма "marcanzia" на "vittuarie" није увијек било сигурно. То се нпр. огледа у једном спору око превоза ракије патруна Матије и Стјепана 1649. године. Адвокат Доменико де Ре успио је да сузбије тезу царинских органа да је ракија само "трговачка роба", а не и "прехрамбени артикл". ИАК 0-109, стр. 51-52.

³³ "Oltre alla infelice perdita che hanno fatte di robbe e delle proprie famiglie negli accidenti nell'anno passato". Гл. Станојевић, *Пераштанске исправе*, стр. 61.

одлуци потврђује позната привилегија за извоз из Бококорског залива прехранбене артикала у власништву Пераштана. Најзад, Пераштани се ослобађају обавезе да за ниже бродске послове ("garzoni o mozzi") примају стране морнаре, па тако могу користити само своје људе.

Са ознаком ратне године (1654) сачувано је неколико докумената, али нам је један посебно значајан зато што даје сумарне податке о перашкој побједи над Мехмед-агом Ризванагићем, а према извјештају перашког изасланика Стјепана Палавићинија. Наравно, о бици постоје разни статистички подаци, па је занимљив тај први и непосредни извјештај, према коме су откинуте 62 главе, урачунавши самог Мехмед-агу, рањено је 200 турских војника, од којих, при повлачењу, има много мртвих, а одузета су три турска барјака.³⁴ Природно је да су овакве вијести имале крупних посљедица и на млетачке економске ставове према Пераштанима. Мјесец дана послје битке за одбрану Пераста, долази до ослобађања дажбина на вино, али не само домаће, него и из било ког краја Далмације. Што се тиче дрвне грађе и друге робе у вези са бродоградњом, Пераст се заувјек ослобађа наплате дажбина, дакле без потребе за повременим потврђивањем. Овдје се додаје и један значајан фактор за експедитивност перашке поморске трговине. Они се, наиме, ослобађају од обавезе да се документи о коришћењу приватног капитала из мјеста не морају увијек овјеравати пред властима и пролазити све формалности. Исто је тако био од великог значаја за брже обављање трговине, донекле аутономан и привилегован положај Пераста у вези са санитарским прописима. Подршка из 1634. год. добила је већ зреле форме 1656. и 1677. год. према којима је сам капетан - начелник општине могао, уз извјесне услове, самостално обављати санитарске формалности, без посебног одлажења под которску луку, како је то захтијевао ректор.³⁵

Како битка из 1654. год. лагано пада у заборав, поново се осјећају рестрикције. Тако се у сенатском документу из 1674. год. из појма намирнице ("vittuarie") искључује житарице, а повластице на вино важе само за вина из Боке. Исто тако под појам "Пераштанин" иду само они који су тамо са сталним боравком. А када се о томе издају потврде код ректора, мора бити присутан начелник Пераста.

Послје значајног учешћа Пераштана у освајању Херцег-Новога 1687. год. долази нови импулс за ширење повластица, а годишња стална сума из благајне Вићенце пење се од 250 на 350 дуката. Ипак, и тада се инсистира на документацији да је трговачка роба одређена за извоз набављена у Боки, купљена од Пераштана и извезена у Венецију њиховим бродовима.

³⁴ Гл. Станојевић, *Пераштанске исправе*, стр. 65.

³⁵ ИАК, 0-109, СТР. 33, 65/т, 103 и 106/т.

И из XVIII ст. има доста докумената око повластица, нарочито у погледу изградње бродова, појачане пиратерије и јачања улцињске трговине. Тада су главни супарници Пераштана Улцињани. Стално су на тапету питања трговине вином, као и проблеми Крфа, Драча и Бојане код ослобађања од пореза, нарочито у случајевима уговора са другима о заједничком коришћењу брода, или узимања брода у наполицу ("cattimo" и "mezzonoli").

Повластице су, дакле, жива историјска материја у рукама пажљиве и прагматичне власти. Ту се у основи проглашава позитиван принцип ослобађања од пореза, али уз ограничења. Затим се иде или ка смањивању ограничења, скоро до њиховог укидања, или ка повећавању ограничења, скоро до укидања самог принципа.

У свему томе веома је важно да се уочи стална каузална веза између оног "данка у крви" у залагању по бојним пољима по мору и копну, и награда економске природе, што су у ствари биле повластице.

При том је, осим на слово закона, неопходно осврнути се и на питање како се све то у пракси примјењивало. Прво што нам ту пада у очи јесте стална и упорна борба са царинско-трошаринским властима. Заиста је изненађујућа количина документације која говори о бројности улагања жалби и полагања новчаних депозита, јер им фискални органи нису хтјели признати право на тако широке привилегије. Али Пераштани су се преко својих адвоката упорно жалили на више инстанце и редовито добијали спорове и депоновани новац. Таквих спорова срећемо у вези са уљем, вином, сарделом, сиром, свим што се извозило у Венецију, Червињано, Удине, Пиран, Палму, Спину, Цефалонију и Крф. Посебно се спомиње преважање вина из Пуље и из Жуљана код Дубровника. Али, како знамо, Сенат је, послвије напада пирата из 1624. год. поступке упростио и предао их у надлежност Магистрата 5 савјетника за трговину. У цјелини треба подвући да из ових парница Пераштани излазе са изненађујућим резултатима. Па док им се са једне стране покушавају оспорити саме основе привилегија, они код жалбених органа често постижу још више него што привилегије стварно обухватају. Само је по себи разумљиво колико је то добрих практичних посљедица имало за развој перашке трговине.

Наравно, овако значајна тема присутна је и у приватним биљешкама домаћих анализата и хроничара, па је од посебног интереса како је то забиљежио Јулије Баловић 1724. године. Наведимо, у нешто сажетом облику, његових 14 тачака, под насловом "Повластице и ослобађања од дажбина, које у овом тренутку уживају Пераштани од стране Венеције.":

- 1) Трајно чување јавне, државне заставе св. Марка.
- 2) Право ношења оружја на читавој територији Млетачке Републике.

- 3) Право бирања начелника општине ("капетана") и других чиновника.
- 4) Право бирања команданта тврђаве изнад Пераста, којег дужд плаћа.
- 5) Право бирања опата Св. Ђорђа, уз дуждеву потврду.
- 6) Право додјеливања санитарских дозвола за кретање посаде бродова, када не долазе из крајева под сумњом неке кужне болести.
- 7) Ослобађање плаћања дажбина за властите трговачке производе и трговачке продукте са подручја Бококоторског залива.
- 8) Ослобађање плаћања дажбина на вина из Пуље, као и на смолу и катран из било ког мјеста.
- 9) Ослобађање плаћања дажбина на израду бродова и на сидрење у лукама.
- 10) Ослобађање плаћања дажбина на посредовање код купопродаје бродова.
- 11) Ослобађање од обавеза узимања најнижих палубних радника ("mozzo") у Венецији, као што су то дужни на бродовима других поданика.
- 12) Осим дажбина од којих их дужд ослобађа, Пераштани имају право тражења 350 дуката годишње од Коморе у Вићенци, за свако потврђивање привилегија.
- 13) Магистрат за стара права обавезан је да перашке изасланике обуче у одјећу од најфинијег штофа, а њихове слуге у одјећу од обичног штофа.
- 14) Пераштани такође имају право да не плаћају нове порезе, прије неколико година утврђене на Јадрану, чак и када укрцавају туђу робу на властите бродове у Драчу, а не морају плаћати ни посебни порез конзулатима.^{35a}

III

Пошто смо видјели на који је начин Пераст еволуирао и достигао статус поморског насеља и како је око 1597. год. стекао ранг општине и разне економске повластице, сада треба изнијети обим и квалитет тих самоуправних права. При том је занимљиво да за Пераст није пронађен неки основни документ, којим се правно проглашава то стицање вишег ранга, као што је то нпр. много касније случај са Добротом. Тамо се 20. I 1717. год. јасно каже: "... како се онедавно веома повећало становништво ових двају мјеста (Доброте и Љуте) и како на

^{35a} *Анализити, хроничари, биографи*, књ. 10, Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека, Цетиње 1996, стр. 163.

том уском дијелу неплодне и камените земље, гдје их је Бог поставио, природа отима храну, - људи су у немаштини посљедњих година почели да се баве поморством и ту су, наклоношћу неба, успјели да створе тако велико тијело помораца, да је према њему сасвим ништаван број помораца самога града и других мјеста у Заливу..." На основу тога и њихових ратничких заслуга, Доброћани се ослобађају од "фашинада" и мануелних послова, а обавезују на дужности искључиво поморског карактера.³⁶ У случају Пераста то стицање поморског ранга посредно се закључује из низа појединости, а посебно по називу насеља, умјесто ранијег села ("comune") са главаром ("valioso") од тада општина ("comunità") са начелником ("capitano") уз промјену карактера обавеза према држави. Те промјене се срећу и раније (око 1585), али је процес довршен пред сам крај XVI ст. 1597.

Суштина је иста. Да Млетачка Република додијели неком сеоском насељу статус поморског насеља, са рангом општине и одређеним самоуправним правима, неопходна су два битна предуслова. У првом реду то је посједовање знатног броја мањих и већих бродова и одређена трговачка активност.

Тај процес требало је да прате видна залагања на пољу разних услуга држави, посебно у ратним приликама и у борбама са пиратеријом. Тада је држава била вољна да подржи такво поморско насеље разним повластицама и да ојача економску базу нове општине. А када је тако било фактички ријешена поморска оријентација насеља, општинска самоуправа је ишла у четири посебна правца. Основно је било право избора властитих локалних управних и судских органа, али и уз одређене војне, санитарске и црквене самоуправне компетенције.

Сачувана је исцрпна нормативна документација из зреле и касне фазе тог процеса, која снима подробно све службенике са описом њихове службе, из средине и са краја XVIII стољећа (1742/43. и 1784. година). Ради се, дакле, о ономе што се свакако и раније користило, али сигурно не у тако развијеном облику, као и о ономе што би требало да важи убудуће. Посебну пажњу заслужују три исцрпна документа, тзв. "Церемонијал општине", књига о изборима општинских службеника ("Libro delle cariche") и "Зелена књига" општине Пераст од 1770. до 1814. године ("Libro verde").

Значај рукописне књиге Церемонијала перашке општине^{36а} састоји се у томе што она не износи само неке формалне, јавне церемоније, него јасно одређује значај и обим функција појединих службеника перашке општине. Зато се на крају Церемонијала тај документ назива и

³⁶ Милош Милошевић, *Један докуменат о развоју поморства Доброће и Љуће с њојом XVIII вијека*. ГПМК 1956/IV стр. 80.

^{36а} У додатку недавно објављене књиге Павла Буторца *Развој и устрој перашке општине*. Пераст, 1998. аутор је дао опис и италијански оригинал овог драгоцјеног рукописа, стр. 265-290.

статутом, иако то свакако није, али се говори о потреби пуног поштовања изнијетих норми "као основе сјаја и одржавања наше општине". У њој се одмах подвлачи јединство племства које сачињава општину. Наравно, Пераст, како смо већ видјели, у развоју није имао неко своје изворно, старо племство, као што је то нпр. био случај са патрицијским романским слојем у Котору, него су заслужни и угледни представници стријих кућа са домаћих земљорадника, виноградара, занатлија и нарочито успјешних помораца израстали као носиоци власти. Па је и Пераст, у својој развијеном фази, прогласио својих 12 старосједилачких кућа - "казада" (итал. *casada*), за домаће племство и основу управљања општином. Уосталом, сам појам тадашње општине ("Comunità") подразумева искључиво одређени лидерски слој грађана домаће елите - племства. А остали грађани представљају "Università", без већег утицаја на власт, а они лагано могу да продиру у управне структуре, нарочито преко тзв. агрегације, односно прихватања неке новонасељене породице у неку од старих казада, с правом употребе старог породичног грба. А и грб општине се тумачио тако да се ради о двије племићке руке које солидарно подржавају криж, а никако не једна племићка, а једна пучанска рука.

У књизи Церемонијала изнијето је 50-так формализованих церемонија приликом избора разних представника свјетовних и црквених власти у општини Пераст, са јасним рангирањем и сумарним описом њихових овлашћења (укупно се бирало 90 лица), уз описивање низа других церемонија.

Дакле, за разне структуре саме општине Пераст биране су личности за:

- начелника (капетана) општине,
- замјеника начелника ("vicesarpanio"), када начелник иде службено у Венецију,
- четворицу судија,
- заповједника тврђаве (каштелана),
- војног замјеника начелника, односно команданта у војничким акцијама и чувара реда, званог "luogotenente",
- двојицу општинских заставника (alfiere),
- тројицу заступника (прокуратора) и једног благајника и архивисте Општине,
- тројицу надзорних органа за намирнице ("giustiziere") и једног благајника,
- представнике 12 старосједилачких племићких кућа ("казаде"),
- сталног представника општине Пераст у Венецији (нунције),
- тројицу изасланика ("амбасадора") одређених да брину у Венецији о потврђивању повластице Пераста, сваких 15 година,
- петорицу чланова "Здравственог уреда" ("Collegetto di Sanità"),
- 12 заставника на млетачком командном броду ("gonfalonieri").

За разне црквене службе у општини Пераст, исто се у општинском Вијећу бирало међу лаицима, или свећеницима Пераста:

тројицу заступника и једног благајника братовштине "Пресветог Сакрамента",

тројицу заступника и једног благајника светишта помораца Госпе од Шкрпјела,

тројицу заступника и једног благајника цркве св. Ђорђа,

тројицу заступника и једног благајника цркве Св. Крижа,

тројицу заступника и једног благајника цркве Св. Кармела,

тројицу заступника и једног благајника цркве Св. Ивана,

двојицу заступника реликвија катедралне цркве,

четворицу ревизора рачунских књига,

шесторицу заступника и међу њима једног благајника црква Госпе од Анђела, Госпе од Срнијега и Св. Венеранде,

доживотног опата,

капелана Госпе од Шкрпјела и

проповједника за коризмено вријеме.

Посебне церемоније код дочека истакнутих личности предвиђене су приликом доласка:

генералног провидура,

ванредног провидура,

ректора и провидура,

баила из Цариграда (код првог доласка) и

новог бискупа Котора (код првог доласка).

Посебни церемонијал предвиђен је код одржавања свечаних црквених процесија и других прослава:

у Великој седмици,

код преноса слике Госпе од Шкрпјела,

15. маја

у осмини Тјелова,

на годишњици насипања отока Госпе од Шкрпјела (фашинада),

на дан Узвишења Св. Крижа (14. септембар процесија),

на дан Св. Јустине (7. октобра),

на дан Св. Барбаре (4. децембра),

на дан заштитника Пераста Св. Николе (6. децембра),

уз прославе Божића и Нове године и

уз прославу посјете перашких племића у Бијелој.

Посебни церемонијал био је предвиђен и у погребним свечаностима за одређена црквена лица (бискуп, опат, ђакон, подђакон и четири мања црквена реда), као и за истакнуте свјетовне личности (начелник, каштелан, војни замјеник начелника и капетан заставника).

У цјелини, произлази да је карактер општине Пераст у XVIII ст. био изразито феудални, са сталешким моделима искључивог ауторитета локалног племства и снажним присуством католичке барокне цркве, али са веома важном праксом "агрегације", тј. примања неких драгоцјених и афирмираних новонасељених породица и појединаца у неку старосједилачку племићку "казаду". У свему томе је још веома наглашен војнички моменат, који се Перасту и историјски и географски суверено намеао. Уосталом, већ смо довољно подвукли да је, током млетачке владавине, једина шанса да се дође до самоуправне општине била: да се видно учествује у текућим борбама и да се слиједи утврђена типологија не само млетачких него уопште медитеранских општина тога времена, а то су управне структуре затворене у племићким вијећима. Наравно, притисци и напетости од стране осталих грађана и пучана били су веома јаки и видни, али је главна поморско-трговачка дјелатност била отворена свима као и могућност "агрегације".

Рад општине се у XVIII ст. базирао на колективном одлучивању у Вијећу ("in Consiglio"), и то путем већинског принципа, уз тајно гласање куглицама ("ballotazione"). Кључне личности Општине су начелник (капетан), 4 судије, војни замјеник начелника ("luogotenente") и заповједник тврђаве (каштелан). О свему томе треба нешто више рећи, јер се не ради само о пракси средине XVIII ст., када је Церемонијал датиран, него о некој врсти кодификације свих утврђених и традиционалних церемонијалних обичаја који су, најприје у рудиментарним, а касније у развијенијим облицима, владали у Перасту.³⁷

Неопходно је задржати се на неким главним ставовима овог важног документа.

Као прва ствар, одређује се правила за избор главне двогодишње изборне функције начелника општине Пераст, или "капетана", како је називан. Најзначајније је то да се избор обављао на заједничкој сједници оба тијела, која представљају племство и грађанство, а уз присутност начелника и судија протеклог мандата. На осам дана прије избора, објављује се јавно предстојећи избор. Дотадашњи начелник-капетан даје предлог, који се прихвата гласањем, а затим се прилази гласању куглицама за лица која се предлажу, и то по старини. Али нико не може бити предложен за начелника, ако раније није био на положају судије. Дан избора је везан за вјерски празник Духова, и то на духовски понедељак, када се најприје одржава служба божја. Одмах по избору новог начелника његов претходник ће му предати част, довести га до клупе у Вијећници. Ту ће положити сабљу, штап, печат и књигу приви-

³⁷ У уводном тексту Церемонијала се посебно подвлачи тај континуитет принципа: "Dovendo questa Communita utilizzare questo Cerimoniale, di quanto viene pratico e che si deve praticare per i futuri tempi."

легија. Ту је видно: у којој се мјери Књига привилегија осјећала као битан фактор општинске самоуправе. Иначе, у самом тексту о избору начелника примарно је истакнуто да се мора водити рачуна о сталешким интересима, па зато носиоци власти морају бити искључиво чланови племићког сталежа. Јер, према тадашњем сталешком менталитету, само људи племићког ранга могу дати сјај власти и допринијети "вјечном очувању завичаја..."^{37а} Исто тако су морали припадати племству остале кључне личности локалних власти, као што су судије, замјеник начелника, заповједник тврђаве и чувар јавног реда. Ако би се начелник усудио дати некоме ван круга локалног племства неку од поменутих части, он би био деградиран са положаја и доживотно избачен из Вијећа. Исто тако би прошли сви они који би подржавали ставове таквог начелника. На основу свега тога јасно је у којој је мјери присуство "оба Вијећа", дакле и грађана, било само декоративно, иако увијек истицано. У једном знатно ранијем документу (4. X 1685) исто стоји да општи Збор или Вијеће ("... tutto il General Consiglio") бира начелника, 4 судије, каштелана, војног замјеника начелника ("luogotenente") и остале свјетовне и црквене службе. Међутим, за одређивање било каквих других општинских интереса овлаштен је сам начелник, са судијама, дванаесторицом представника старосједилачких кућа, каштеланом, војним замјеником капетана и неких црквених представника. А 1719. год. компетенција Великог вијећа ("Magnifico Maggior Consiglio") се сужава на избор самог начелника, али се опет спомиње присуство грађана неплемића.³⁸

Одмах послије избора, нови начелник је обавезан да приликом првог благодана сазове Вијеће и приђе избору четворице судија, опет искључиво из локалног племићког сталежа. Њих предлаже начелник, а бирају се са другим заслужним људима такве каријере, који су забиљежени на посебним листама. Судије су повезане са начелником у свим функцијама, а не могу бити бирани ако их прије тога није прихватила најмање половина племићког Вијећа. У Вијећу сједе поред начелника. Одмах по избору, начелник и судије посјећују ванредног и редовног провидура у Котору.

Заповједник тврђаве (каштелан) се исто налази међу оним лицима који треба да предложи Вијеће племића, а не грађани. Предлаже се заправо више угледних лица локалног племства, па се онда гласа. Каштелан се брине о тврђави над Перастом и свим предметима у њој, које прима са пописом инвентара. Његова је обавеза да сваку ноћ проводи у тврђави и прими лозинку, коју ће начелник сваку вече повјерити воднику. Он ће наоружан заједно са стражом, доћи по њу, а у поноћ

^{37а} " ... che sostiene lo splendore e conservazione perpetua della Patria.. " Књига Церемонијала", РА I-XXIII а стр. 5.

³⁸ Павао Буторац, *Развијак...*, стр. 294.

закључати тврђаву и предати кључ каштелану, који мора бити присутан закључавању. А ако је начелник болестан или одсутан, лозинку ће одредити један од изабраних судија, или један од ранијих начелника. Страже су се смијењивале даноноћно, ударањем у неки гонг означавани су сатови. За сваку неправилност треба да буде обавијештен начелник. У случају наглог непријатељског напада, аларм се даје топом.

Војни командант и замјеник начелника у војним акцијама ("luogotenente") бира се у Вијећу гдје су искључиво локални племићи. Он командује војним снагама у доба рата, али само када то одобри, односно нареди, начелник. Приликом избора двојице заставника и чувара реда ("alfiere"), дужност је "luogotenenta" да поднесе свој предлог, опет искључиво из редова племства. Иначе он стално носи мач, који ранији војни командант ставља на "банак", а начелник га предаје новоизабраном. У цркви војни командант је у истој клупи са начелником, судијама и каштеланом, али посљедњи у реду.

Главна дужност заставника и чувара реда ("alfiere") јесте да маршира са четом, носећи барјак, чувајући га "по цијену властите крви", али увијек потчињавајући се наређењима војног команданта. При том, ипак, главни војни командант остаје начелник (капетан), па ће у случају неслагања војног команданта и заставника посљедњу ријеч дати начелник. А перашки опат треба да у цркви благослови и барјаке и оружје и војнике. Поред тога, обавеза је да се све гаете и барке за потребе општине наоружају, као и други бродови упућени по налогу општине. Заставник има и обавезу да надзире ноћну стражу. Али ако су стражари одсутни или болесни, њихову замјену одређује војни командант, или судије.

Четири заступника општине (прокуратори), бирају се гласањем између више имена која су предложили начелник и судије. Међу њима се опет један бира за благајника ("cassiere") који се брине о приходима и трошковима општине. Његова је обавеза да, заједно са другим заступницима, води уредну документацију о пословању, да би на крају мандата могао положити рачуне. Зато ће код њега бити похрањени кључеви вијећнице.

Слично се, увијек међу племством, бирају и четворица заступника "Пресветога Сакраментa" ("Procuratori del Santissimo Sacramento), а један је од њих благајник. Радило се о значајном послу чувања великих драгоцености катедралне цркве, као и о убирању разних прихода. Књига инвентара чувала се у општинском архиву, а посебно плаћени црквењак ("il sagrestano") брину се конкретно о предметима за које је задужен.

Слична брига и процедура око избора била је за четири заступника и благајника "Госпе од Шкријела". Ту је, без сумње, било и највише разлога за опрез и ригорозност, јер се радило о светилишту помораца, о којем су богати поморци бринули и поклањали му највеће драгоцености.

сти од срца и без предомишљања. А било је разлога, јер је живот стално био у питању, и на мору и на копну. Религиозан поморац је изражавао захвалност што је из страшних олуја и битака остајао жив, а када је стицао драгоцену признања, или поклањао својим најдражима злато и драго камење, коме ће то на крају живота оствити, ако не вотивној слици Богородице, за коју је осјећао да му је пружала мир и сигурност. Из тих разлога инвентаризације тога блага морала је бити крајње поуздана и чување обезбијеђено од сигурног благајника. А затим, о благданима нарочито сакупљали су се велики новчани доприноси и завјети у новцу. Најзад, благајник се бринуо о капелану, који је морао уредно прикупљати приходе од кметова, који су држали црквене земље, као и плодове земље, који су по праву власништва припадали општини. А плодове земље која је припадала капеланији, капелан је морао сабирати без трошкова за цркву. Капелан је ноћио на отоку, морао је, поред обавезних миса, даноноћно бринути да буде упаљено свјетло пред сликом Богородице, као и да трипут дневно звони "Здраво Маријо", тј. ујутро, у подне и увече, а посебно уочи главних светковина и на Вечерње.

Сличан је случај био и са 4 прокуратора друге цркве на отоку Св. Ђорђа, који је при том био значајан и као старо гробље племићких обитељи, са изванредним хералдичким обиљежјима на каменим плочама.

Занимљиво је да су тек код избора 4 заступника цркве Св. Крижа у тврђави, па се то односило и на цијелу тврђаву, поред двојице племића, друга двојица могла припадати грађанству. Посебно се истиче да је то прва црква коју је изградила општина. Да би се та црква одржавала, предвиђена су била посебна прикупљања новца, као и проценат од трговачке робе. Ту је описан и обичај чашћења народа на два стола и обавеза Столивљана да донесу цвијеће и воће.

Сва четворица надзорних органа за намирнице ("giustizieri") морали су припадати племству, а међу собом бирају благајника. Они су надзирали намирнице, ограничавали продају, одређивали наплату такса на цијену и испитивали све врсте мјера, кажњавања или тужби вишим властима. Главни артикли су имали одређену цијену (нпр. крух 4 солда, коната вина почетком године 5 солада) и изнад тога се није смјело ићи. Импресионира са колико пажње се пратило понашање трговаца и одређивање цијена. Неке конкретне податке даје један документ из приватне архиве Баловића из 1781. год., када су они били надзорни органи. Тако је за крух био јасно одређен квалитет брашна и прецизни тегови са општинским жигом, који се морају налазити на видном мјесту. Вино се неће смјети увозити док у општини има домаћега. Месари морају клати само у јавној клаоници и продавати по утврђеној цијени, а домаћи рибари морају процијенити свој улог код надзорника. Нико неће смјети ући у сусрет рибарима и откупљивати улов. У свему томе

се подвлачи борба против злоупотреба и опасних корупција, а за заштиту сиромашних.

Није се потребно задржавати на сличним прописима за прокураторе још једног броја цркава, али је важно навести двогодишњи избор представника старосједилачких племићких кућа Пераста (казаде). То се исто обавља гласањем у Вијећу племића и њихов мандат се поклапа са двогодишњим мандатом начелника. Треба навести имена тих старосједилачких кућа Пераста: СТУДЕНИ, ДЕНТАЛИ (ЗУБАЦИ), ВУКАСОВИЋ, СМИЛОЈЕВИЋ, РАЈКОВИЋ, ШИЛОПИ, ЧИЗМАЈ, ШЕСТОКРИЛОВИЋ, ПЕРОЈЕВИЋ, СТОЈШИЋ, БРАТИЦА И МИОКОВИЋ.

Избор опата Св. Ђорђа био је посебно осјетљив, јер долази послје дуготрајне борбе са Котором око његове инвеституре и преузимања Млетачке Републике да даде коначну ријеч. Осим тога, то је једина личност која се бирала доживотно. Осам дана раније обавјештавано је и требало да буде присутно и племство и грађанство, али начелник предлаже најприје лице које припада племићком реду. Ако нема таквог лица, које је, наравно, стекло одговарајуће црквено образовање, онда се предлаже неко такво лице из пучанског staleжа. Занимљиво је да на том мјесту текста рукописа, у загради, стоји "нека нас од тога Бог ослободи" ("che Iddio ci liberi"), што показује какав је тада сталешки јаз постојао у Перасту. Али ако не би било ни једних ни других, изабрао би се неки поданик Републике, само не и странац. Битно у свему томе јесте да читава процедура добија правну снагу само ако дође до потврде од стране млетачког Сената.

Задржат ћемо се и на избору представника општине Пераст, који је стално боравио у Венецији (нунције). Ту видимо колико су Пераштани осјећали значај контакта са властима и покушаја утицаја на млетачке одлуке. Та личност се бирала од 3 до 4 предложена кандидата и добијала је креденцијална писма и годишњу новчану накнаду од 50 дуката. Трајање мандата зависило је од слободне оцјене племићкога тијела о конкретним дјеловању нунција. Никакве његове личне иницијативе нису биле дозвољене, а једино је Општина била "мајка и господар да бира и опозива свакога који зависи од ње".

Избори тројице изасланика одређених за бригу о потврђивању повластица (амбасадори) исто су морали бити племићи, а бирали су се између више предложених кандидата. То казује колико су Пераштани цијенили стечене повластице и осјећали их као основу свог економског просперитета и општинске самоуправе. Пажња је морала бити брижљива, јер се свака повластица морала обнављати сваких 15 година, а нису биле стечене у исто доба. Прва брига амбасадора морала је бити да се упуте тамо гдје је генерални провидур, да би му предали креденцијална писма, а од њега добили потребну документацију за Венецију. Занимљиво је да су амбасадори имали двојицу младих помо-

ћника, од којих је један био племић и улазио у праксу овог посла, док је други био пучанин и обављао послове слуге ("dell ordine Plebeo per servirli mecanicamente"). Даље, амбасадори су морали имати код себе књигу привилегија, а ако би је случајно заборавили у Венецији, могли су је наћи код сталног представника Пераста (нунција). Иначе су се најприје морали јавити нунцију и предати му писмо у коме му се наређује да им буде на услузи. Послије тога су морали посјетити угледне особе, посебно наклоњене општини Пераст, а то ће исто морати да ураде и приликом одласка из Венеције. Пераштани су схватили да је у управном систему Републике било од највећег значаја: имати ослонца на друштвено моћне и уледне људе, као заштитнике и протекторе ("e poi officiare tutti i patroni e protettori di questa Communita"). Текст молбе за потврђивање повластица није се стилизовао у Перасту, него се, по савјету нунција, обраћало неком стручњаку у Венецији да он то уради на најбољи могући начин. Детаљно се описује на који се начин мора доћи у Сенат пред дужда и какви су то ритуални наклони уобичајени и при доласку и при одласку. Молба се предаје секретару и чека се у Венецији док се изда декрет са потврдом привилегија. Тада се добија и уобичајени поклон одијела од Магистрата старих права.

Чланови Здравственог уреда (Colleggetto di Sanità) само се дјелимично бирају, и то двојица заступника и канцелар, док су иначе његови обавезни чланови начелник и двојица судија. Мандат траје једну годину, осим за начелника.

Брижљиво је утврђен начин на који се у доба рата бирају 12-орица Пераштана, чувара државног барјака ("*gonfalonieri*"). Процедура отпочиње када се за то добије обавјештење из Венеције. Тада Вијеће племића најприје бира једног предстаника 12 старосједилачких кућа, који ће преузети улогу капетана. Ако изабрана личност не може или неће да се прихвати такве дужности, могућа је и замјена, али са мањом платом. Ако се ни замјена не би могла наћи, Вијеће гласањем додјељује улогу капетана заставника једном од четворице судија, или некој другој особи која се сматра способном за такву дужност. У том случају, међутим, изабрано лице ће бити поручник чете заставника. Затим ће сваки представник старосједилачке куће затражити од сваког члана уобичајену помоћ у новцу, у износу од једног цекина. Одабрани треба да буду добро обучени и да одјећу уредно одржавају, било за море или за копно. Три дана прије поласка, капетан са четом долази у Вијеће да прими штап, сабљу и писмено наређење о понашању. Уобичајено је да се плата добија одмах у Перасту, и то за капетана 40, а за поручника и остале борце по 30 цекина. Тај износ може да буде и већи, ако се о томе постигне договор са млетачким властима, за чији рачун они иду у борбу. А плата почиње да им тече од датума када је упућено писмо од стране команданта млетачке флоте. Послије благослова од стране перашког опата, чета се неким сигурним бродом упућује за Левант, гдје се налази

главни заповједник млетачке флоте. Такозвани "капетан барјака" ("*capitan del Confalone*") има право да, на мору и на копну, за ручком и вечером сједи за столом главног заповједника, док ће поручник и остали војници ("*levanti*") јести за властити рачун. Иначе, основна је дужност капетана да прати главног заповједника у свим сукобима на копну и по мору, као и да "вјерно штити славни барјак не штедећи ни проливање крви за његово очување". Наравно, капетан перашке чете је потчињен команди главног команданта и млетачких официра. Код марширања на копну, капетан заставника са сабљом и штапом маршира заједно са осталим млетачким официрима. Ако главни заповједник одреда припрема акцију на мору, перашки заставници ће пренашати неопходне ствари на главни командни брод. Они су ослобођени уобичајене страже, али морају бити присутни код подизања барјака у три маха, када једном руком држе копље барјака, а у другој је гола сабља, спречавајући било коме да се приближи. Што се тиче плате, капетан заставника добија 14, а војници по 8 дуката и двопек, поред трошкова издржавања. У Перасту је уобичајено да се сваких 18 мјесеци чувари заставе смјењују. Они се враћају са писменим документом - за њих лично и за општину Пераст - да је служба обављена. А ако би у борби капетан погинуо, на његово мјесто долази поручник, а ако погине војник, замјењује га неки Пераштанин, који се нађе на копну или на неком броду. У цјелини, ако упоредимо овај текст из средине XVIII ст. са оним који наводи Висковић из средине XVII ст. (1646), видимо да је скоро идентичан.³⁹

Приликом посјете генералног провидура Херцег-Новом, капетан, судије и остали иду тамо да га поздраве; а ако иду за Котор, пресрећу га у Веригама, улазе у галију и са њом путују све до "куће Мартиновића у Столиву", а када се прамац окрене Котору са перашке тврђаве ће одјекнути 21 пуцањ из топова разних промјера. На повратку из Котора пуцњеви почињу код куће Петровића у Столиву, а ако долази у Пераст пуца се када је брод код куће Бронза. За обичаје мјеста и локалну ношњу занимљива је појединост да о тако свечаном тренутку Пераштани морају имати сабљу о појасу и бити огрнути долалицом ("*vestiti con la veste detta abacapli (?)*"), *detta alla perastina Dolanizza*."

Сличан је церемонијал и приликом доласка которског ванредног провидура, ректора и провидура, цариградског баила и которског бискупа, кога се прима са балдахиним.

Када начелник треба да иде службено у Венецију, бира се његов замјеник. Ту је карактеристично да се опет наводе предмети који се предају јер симболизују власт, а то су: штап, сабља, печат и књига привилегија.

³⁹ Francesco conte Viscovich, *Storia di Perasto*, Trieste 1898, стр. 323-324.

Црквене церемоније и процесије се предвиђају за Велику сриједу, Велики четвртак, Велики петак и Велику суботу. Занимљиво је да су за те дане посебно предвиђене страже на мјестима за која се сумња да би могло бити неких напада.

Затим, посебни је церемонијал приликом преноса слике Госпе од Шкрпјела из цркве Св. Николе на оток. Исто везано за слику, за коју се сматрало да је чудесно помогла приликом успјешног отпора турској навали 15. маја 1654. год., тога се дана сваке године одржавала свечана процесија. Том приликом се спомиње читав низ уобичајених фолклорних појединости, као поклони "махрама" код ступа санитета, донашање сића вина, два кокота за златни цекин. Изричито се напомиње да је тада мјесто пуно странаца, па предвиђени чувари реда ("luogotenente con alfieri") треба да су опрезни. Нешто је од тих обичаја остало и до данашњих дана.

И обичаји око тзв. "фашинаде" су прецизно изнијети. Уочи 22. јула су јавно позивани сви посједници малих или великих барака да не напуштају мјесто, иначе ће бити кажњени глобом од 5 дуката. Они који немају своје барке треба да их позајме, што се односи и на мјеста под територијалном перашком јурисдикцијом. Један представник Отока ће прибиљежити ко је све био присутан. Битно у свему томе јесте да се све барке максимално натоваре камењем и избаце га око цијелог оточића, што је свакако представљало значајно одржавање вјештачког насипа.

Не улазећи у још читав низ предвиђених црквених церемонија, напомнимо само да су пажљиво побројене обавезе око погребних истакнутих личности и да су ту набројени неки елементи народне ношње; само су та мјеста, на жалост знатно оштећена влагом.⁴⁰

Поред ове књиге о церемонијалу, која нам износи обим и квалитет одређених служби, сачувана је, додуше за каснији период (од 1784. године), и књига о изборима тих општинских службеника (*Libro delle Cariche*), у којој можемо пратити број присутних чланова Великог вијећа, па све предложене личности и број гласова које су добили.⁴¹

Не задржавамо се посебно на хронолошки најранијој документацији, на тзв. Зеленој књизи из 1535. год., баш од године убиства опата Св. Ђорђа, зато што се ту заправо ради о првим фазама развоја, ван домета млетачког надзора, када општина још није била призната и проглашена од стране Млетачке Републике. Облици њене тадашње самоуправе су, дакле, фактичне природе, Пераст се правно сматрао селом (*Comune*), иако терминологија до краја XVI ст. није увијек досљедна. Тај период је опсежно обрадио П. Буторац, наводећи прве Зборове Пераштана на Вељој улици, још без дозволе которског прови-

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Перашки архив I, XXVI.

дура, иако се и присуство млетачког представника понекад среће. Од 1560. год. почињу се истицати представници 12 старосједилачких кућа, као квасац домаћег племства и носиоци власти у општини. Свакако, у перашком се архиву наводи сенатска одлука из 1597. год. од када је Пераст проглашен општином. У том сеоском племству и зборовима Буторац налази славенске традиције, које се касније надовезују на модел млетачких и медитеранских општина.⁴² Чак је 1580. дошло и до стварања посебне организације Перашке морнарице, одвојене од Котора. Када се млетачка власт потпуно увјерила да степен развоја и заслуге Пераста заслужују њену пуну подршку, дошло је и до формалне одлуке. Једну од крупних конкретних заслуга Пераштана видио је которски ректор Маркантонио Вениер 1586. год. у томе што су они заштита за већи дио Бококоторског залива против "сваке врсти људи који врше зла дјела". Како смо видјели, ствар је била далеко сложенија, али је и тај детаљ био од великог значаја. Занимљиво је да је баш преко те појединости Пераст са краја XVI ст. "упловио" у велику синтезу Медитераном Ф. Бродела. Велики француски научник, који је радио у Дубровачком, али не и у Которском или Перашком архиву, примјећујући да дуге обале често дају само малобројне поморске центре, даље запажа: "У ствари, слободни од плаћања свих такса Пераштани имају једину обавезу да Венецији полицијски осигуравају Которски залив, чувајући му улаз и, захваљујући њима, Залив је потпуно сигуран од људи који врше зла дјела."⁴³

Ако ова ранија документација "Зелене књиге" из XVI ст. не улази непосредно у нашу тематику, била би нам од значаја она од почетка XVII стољећа. На жалост, тај дио "Зелене књиге" сада се није могао наћи у архиву Музеја града Пераста, него једино малени фрагмент од педесетак година пред крај млетачке и нешто од француске владавине (1770-1814). Да је ранија "Зелена књига" заиста постојала доказ су позната крупна дјела из историје Пераста, као што су Висковићева, Буторчева и многа друга, у којима има архивских цитата из ње. Међутим, већ 1977. год. када је Историјски архив у Котору издао свој "Водич кроз архивску грађу", са сумарним инвентаром архивске грађе Музеја града Пераста, забиљежен је само овај завршни фрагмент "Зелене књиге" од 1770. год., док рукописа раније "Зелене књиге" већ није било. Додуше, многи од наших слиједећих практичних примјера самоуправе перашке општине сигурно и нису могли бити у цјелини забиљежени у записницима, јер се радило о одлукама и акцијама противним ставовима млетачких власти.

⁴² Павао Буторац, *Развиџак...*, стр. 53-59

⁴³ Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1990, I, p. 167. Треба примијетити да је у тексту сигурно штампарска грешка када се наводи да Пераст има 4.000, умјесто 400 људи способних за оружје.

IV

Страховиту пљачку Пераста и одвођење у робље од стране сјевероафричких пирата 1624. год. треба навести као прву провјеру функционисања стечене самоуправе, јер су ти механизми свакако живо дјеловали. Ипак треба одмах рећи да се у овом случају није радило о неком "нормалном" историјском потресу, који би општина, мање-више, могла сама да савлада, него о правој катаклизми. Радило се о удару који је доводио у питање сам даљи опстанак поморског насеља, а међу више стотина заробљеника налазио се и први човјек општине, њен начелник Марко Крстов са 4 члана своје обитељи.⁴⁴

Акција се одвила 22. јуна 1624. год. када је изненада градић нападнут од 13 алжирских и туниских галија, са 2.000 "левената", добро обучених у свом професионалном пиратском занату. Пераст је тада имао око 600 становника, али су у то доба, погодно за трговање, мушки становници у снази били већином на путовањима. У ропство је по првим процјенама одведено око 450 лица, већином жене, дјеца и старци, а вриједност опљачканог новца, злата и сребра, као и блага из цркава и домова, прелазила је 100.000 дуката. Само из богате задужбине помораца, Госпе од Шкрпјела, однесено је 23 сребрна и позлаћена калежа, 607 сребрних и златних завјета, 8 црквених орната и многобројно прстење и огрлице.

Јасно је да сам Пераст, својим снагама, није могао урадити ништа значајније. Општина је била разбијена, па када је начелник био ослобођен, уз обавезу да плати 1360 реала, он толику суму није могао сам да сакупи, па су му власти морале дати помоћ од 100 дуката. Из обилне документације се може утврдити да се Млетачка Република заиста свестрано ангажовала, али ни то није било довољно да се залијече ране. А власти су се осјећале и кривима, јер у Боки није било довољно поморских јединица да очувају Залив пред тако великим ударом. Свакако, генерални провидур Франческо Молин, дао је послје похаре оставку на свој положај. Ипак, у цјелини треба примјетити да неспремност Млетака није била знак само рђаве организације, него и опште дубоке декаденције Републике, која је давно већ прешла свој зенит свјетске силе. Зато су се, у циљу одбране, и мобилисале локалне трговачке снаге. Али ту се уплела и једна заиста фатална коинциденција. Ноћу између петка и суботе, пред Боком се нашло 15 шпанских галија, а у суботу

⁴⁴ Поред узгредних помена Фарлатија, Вуловића, Висковића и Буторца, треба споменути Вука Винавера из 1952. год. (*Похара Пераста 1624. године*, Историски записи, Цетиње 1952), Антона Милошевића из 1956. год. (*Навала афричких ђусара на Пераст 1624. године*, ГПМК 1955/IV), и Милоша Милошевића (*Млетачки извори о похари Пераста 1624. године и организације сјеверноафричке пиратерије*, ГПМК XXV, 1977. године).

ујутро је у Залив упловило 13 пиратских бродова. Они једни за друге нису знали, чак је забиљежено да је млетачки брод јавио турском Херцег-Новом да буду на опрезу јер су Шпанци у близини! А пирати су за све били изненађење.

Прва реакција Пераштана била је веома драматична и они су отворено постављали питање свог даљег опстанка на том мјесту. У том случају би Венеција изгубила храбре чуваре Которског залива на тако осјетљивом положају. Зато Сенат показује велику бригу да се залијече ране. А изнад свега се постављало економско питање, јер су се Пераштани "од великог благостања суновратили у понор немаштине и невоља". Зато се изнад свега тражила финансијска подршка. Провидур описује депресију, јер се народ препустио нераду, бродови су непокретни у луци. Долази до сукоба и свађа, па се бјежи на сеоске посједе, што опет смањује одбрамбену моћ града, а житарице почињу да недостају. Ипак то није дуго трајало, па креће трговина с Албанијом.

Акција Републике се кретала у више праваца. Један је био полуваничан и ту су својски подржавана тражења перашке општине, када је ова у јулу 1624. год. тражила да директно пошаље своје представнике Николу Вицкова и Ђорђа Палавићинија да расправљају о откупу заробљеника. То је била емотивно најболнија тачка, јер су се тамо налазиле перашке жене, мајке, дјеца и старци. Нарочито су дјеца била у опасности, јер их је посебно васпитање могло претворити у пирате, за њима познате крајеве. Ту је акцију Општине млетачки Сенат помогао са 200 дуката, иако је Венеција званично заступала гледиште да се мора постићи ослобађање робова и повраћај ствари без материјалне накнаде. Оваква акција се, дакле, само прећутно толерирала, уколико државна линија не успије. Ипак, одлука о помоћи у Сенату је изгласана једногласно, са 8 уздржаних гласова.

Поред тога постојала је и чисто приватна линија Пераштама, са продајом властитих бродова, мада је то касније Венеција у извјесној мјери рефундирала. А званичну државну делегацију Републике предводио је драгоман за турски језик Ђовани Батиста Салваго. Његов извјештај издан је тек 1937. год. у Падови (Alberto Sacerdoti "Africa overo Barbaria") и представља прави рудник историјских података не само за похару Пераста него уопште за изучавање феномена сјевероафричке пиратерије.

Нова акција Перашке општине покренута је у септембру 1624. год. када су упућени још тројица Пераштана у Берберију да раде на откупу робља. То су били Томо, Цуго, Матија Стјепанов и Матија Николин. Дозволу за долазак добили су од самих пирата, а 200 дуката су им по налогу Сената, исплатили камерленги Општине. Препоручено је Фиренци и Ђенови да им обезбиједу превоз. Наде у успјех су могле бити реалне, јер је Цариград осудио ову акцију и тражио да се штете накнаде, али су пирати одуговлачили преговоре и трудили се да извуку

што више новца. Прилично су изучени разни случајеви откупа, али се на томе нећемо задржавати.

У овом случају су се евидентне акције Општине утапале у сличне, далеко обимније акције Млетачке Републике, али је организована самоуправна општина, десеткована уништењем капитала и осиромашењем помораца, ипак давала свој видни допринос. Снага поморске општине доћи ће далеко више до изражаја у случајевима додјељивања Перасту значајних организационих потхвата од стране Републике, а посебно када је долазило до отворених конфликта са властима.

V

Посебно се морамо задржати на улози општинских власти приликом напада Турака на Пераст 1654. год., када је у Кандијском рату (1645-1669) Бока опет постала поприште оружаних сукоба. У ствари, Млетачка Република је своје прве иницијативе 1648-1649. год. упутила најприје на Бар (1648-1649), а после је неуспјеха, на Рисан. Флота генералног провидура Фоскола заузела је то утврђење 1649. год., заробивши знатан дио посаде и заплијенивши доста опреме. У томе су нарочито активно судјеловали Пераштани, али тај је успјех био тренутачан. Турци су се повукли у Коријенић и после је одласка млетачке флоте, вратили се у Рисан.

Та кратка рисанска авантура довела је до турског напада на Пераст. Иако је тај градић био стална мета турских аспирација, непосредни повод за покушај његове коначне ликвидације 15. V 1654. био је освета за протјеривање Турака из Рисна 1649. год., као и за напад Пераштана на Попово 1654. год., гдје су накупили робља и отели заставу турском заповједнику. Како су у тим борбама главну ријеч водили Пераштани, а из Рисна је био протјеран тадашњи диздар, заповједник тврђаве још од 1633. год., Мехмед-ага Ризванагић, сасвим је природно да је он, после враћања Рисна у турске руке, ковао освету Перасту. Најзад је Мехмед-аги повјерено неколико хиљада војника за напад на Пераст. Али Пераштани су о кретањима Турака били стално и детаљно обавјештавани од граховског попа Радула, родом из Риђана, који је за рачун Пераста организовао међу Турцима читаву мрежу ухода.

Дан прије напада, 14. V 1654. браћа Сладоје и Стјепан Стијеповић, настањени у Рисну и уврштени у турску војску, јавили су свом брату у Пераст о планираној акцији за зору 15. маја. Имајући довољно времена да организује одбрану, општински начелник, капетан Крсто Вицковић пажљиво је распоредио малобројне снаге, јер је 30-так перашких бродова тада пловило на трговачким путовањима, и подијелио оскудну муницију. Браниоци су били распоређени у тврђави изнад града и у 9 перашких кула, са договореном тактиком одбране и напада.

Штедећи муницију и залијетајући се ван утврђења, они су, уз помоћ хајдука и свега стотинак војника из Котора, изазвали праву панику међу премоћним нападачима. И то је разлог да су, у иначе безизлазној ситуацији када су Турци још по мраку ушли у град и попалили преко 30 кућа, Пераштани у зору извршили неколико добро планираних противнапада, у којима је, осим команданта Мехмед-аге Ризванагића, погинуло преко 70 Турака, а око 300 било рањено. Заплијењене су три заставе, пушка и мач Ризванагића, а обезглављена и изненађена војска је натјерана у бјекство. Истина, 6 фуста из Херцег-Новога опљачкало је два отока, али су топом одбијени од града. И учествовање хајдука, који су се налазили изнад Пераста, био је значајан фактор у борби.

Цјелокупна битка архивски је веома добро изучена и о њој има много драгоцених појединости⁴⁵, али нас овдје занима активна улога општине. Поред тога што смо већ истакли личност организатора, начелника општине капетана Висковића пред сам напад, видну су улогу одиграли заповједник мјесних чета (luogotenente) Кришко Шилопић и домаћи каштелан Марко Рашковић. Запажена је и иницијатива бившег начелника Луке Митровића да повјери одбрану своје куле (чардака) са 14 бораца мјесном јунаку Марку Перојевићу. Са повољног положаја, он, поред унакрсне ватре са девет перашких кула, излази са својим борцима у отворену борбу по гудурама изнад Пераста, и оштрим успјешним акцијама много доприноси стварању хаоса међу нападачима. Ипак, касније, његова је тврдња у Венецији да је он главни виновник побједи, изазвала све структуре општине да то енергично и званично оповргну, истичући да се цијело мјесто својски и јуначки zaloжило и да нема разлога истицању само једне личности. Не улазећи у појединости процеса који се око тога покренуо, нама је од значаја јасна руководећа функција кључних личности аутономне општине и у току борбе и у току одређивања заслуга за извојевану побједу. А побједа је донијела повећање износа новца додијељеног општини и трговачке привилегије, о чему је већ било ријечи.

Још треба уочити да је и овом приликом сарадња општине са млетачким властима у Котору била слаба, али искључивом кривицом Млечана. Јер начелник Пераста је на вријеме послао судију Матију Милошевића да тражи знатно појачање трупа у тврђави изнад Пераста, која је тада имала само 12 војника посаде. У граду се рачуна да је било око 80 бораца. Ванредни провидур Лоредан није повјеровоа у озбиљност ситуације, али је градски ректор Ф. Батађа (Battaglia) ипак послао нешто мало муниције и свега 30 војника.

Треба додати да је овај тренутак историје Пераста не само отклонио једну сасвим реалну опасност од турског ропства, него је постао

⁴⁵ Павао Буторац, *Госпа од Шкрпјела*, Сарајево, 1928, стр. 54-66.

симбол колективног отпора, из чијег се спомена црпила огромна енергија за даље напоре и искушења. У тој побједи, против несразмјерно јачег непријатеља, Пераштани су видјели чудесну помоћ Госпе од Шкрпјела и завјетовали се да ће тај дан убудуће трајно прослављати. Многе народне и умјетничке пјесме, умјетничка дјела и вјерске функције везани су баш за тај драматични догађај. Занимљиво је да је глас о побједи, довео у Пераст, одмах послје битке, и Петра Зринског.

VI

За нашу тему је од изузетног значаја историјски тренутак организације хајдучије, освајања Херцег-Новога и расподјеле земљишта. Котор је, откада је у њему трајно постављена личност млетачког ванредног провидура, са широким војно-политичким и дипломатским овлашћењима, постао главни организациони центар за личне контакте, преписку, окупљања хајдука, наређења, кажњавања и слично. Велики дио тог посла ће преузети и структуре општине Пераст, гдје су и била конкретна окупљања хајдука, а послје и Рисан, али ће управно и командно средиште увијек остати у Котору. А почетак хајдучких окупљања у Боки било је условљено тачном оцјеном Млетачке Републике да треба искористити постојање ослободилачког духа граничних херцеговачких и црногорских племена током Кандијског (1645-1669), Морејског (1684-1699) и Турско-млетачког рата (1714-1718). Тако је подручје Боке Которске, негдје од 1654. до 1718. год., јасном војно-политичком акцијом млетачког ванредног провидура, постало масовни логор ратника, највише из херцеговачких племена (Грахово, Попово поље, Требиње, Љубомир, Зупци, Царине, Никшић и др.).

Пераст је ту, поред которског ванредног провидура, имао специфичну, али веома истакнуту организациону и командну улогу, која је, наравно, била у рукама општинских структура. О томе постоји богата и разноврсна документација, са великим бројем комуникација са властима, које су ишле преко Пераста.⁴⁶ Та кључна војно-политичка и посредничка улога Пераста између хајдука и провидура допринијела је да се и сами Пераштани окрену трговачком посредништву и стварању судова добрих људи, толико потребних у споровима хајдука. При том се у литератури среће да су чак и сами Пераштани примали од хајдука неку врсту "харача", иако је то, како изгледа, била накнада за млетачку заштиту и ишла је у корист државне благајне. Преко Пераста је ишла и помоћ рањенима, нпр. послје битке на Вртијељци, првих дана маја 1685. год., као и давање оружја онима који су га изгубили. И баш у ту

⁴⁶ Веома обимна литература и документација, са синтетичким предговором, о хајдуцима дата је у збирци докумената "Хајдуци у Боки Которској 1648-1718", ЦАНУ, Титоград 1988.

сврху ванредни провидур шаље 8. маја Саву Јововића и Остоју Ивановића у Пераст и спомиње рањене. При том је за нашу тему веома значајно то што начелник перашке општине често даје провидуру конкретне савјета а провидур их, не ријетко, прихвата.

Али то "поистовјеђивање" хајдука и Пераштана довело је, последице бројних хајдучких пљенова и пљачке, до оштрог отпора, када је било одлучено да су Пераштани дужни накнађивати штете последице хајдучких погрома и на хришћане. У прогласу од 7. IV 1687. провидур констатује да је већина хајдука, који протузаконито нападају и хришћане, настањена у Перасту, а неки су у прогонству. Из тога се разлога перашка комуна сматра одговорном за све акције харамбаша са хајдуцима против хришћана, а изводе се морем, фустама и гаџама, па је дужна да накнади штету и плијен. Пераштани се одмах 9. априла енергично бране, подсећајући да су хајдуке примили у државном интересу одбране границе и да су покушали да их дисциплинују, али од њих доживљавају само муке и немире. Према томе, о ратничком дјеловању хајдука може да води рачуна једино држава. Свакако, одмах захтијевају њихово пресељење из Пераста. Најзад, 24. V 1687. генерални провидур појашњава да обавеза материјалне накнаде важи само у случајевима када хајдуци дјелују "са знањем и пристанком Пераштана и на повратку доносе плијен у Пераст". Само у таквим случајевима сматрали би се одговорни Пераштани и други улетени у откуп робе.

Свакако последице преласка Херцег-Новог у млетачке руке 1687, хајдуци се оријентишу на херцеговску регију и Рисан. Од 1691. год. главна је веза са хајдуцима Рисан, гдје дјелује гувернадур Рисна Анђело Гонеме, или "Големи", како су га хајдуци звали. Ипак су 1694. харамбаше Рисна и Кривошија под командом Пераштанина Трипа Штукановића. У цјелини је харамбаша Стјепан Властелиновић на следећи начин у једном писму из 1695. оцијенио општу улогу општине Пераст: "И да није било свега Збора перашкога и да нијесте ви Пераштани уздржали невољне хајдуке, нити би тамо било хајдука, нити би било контада".

Међу активностима општине, треба нарочито указати на добру организацију мреже обавјештајне службе, што је у то доба било од виталног значаја. Наравно, оправдано је претпоставити да је највећи број таквих података текао као понорнице, без писмених трагова. Али је сачувана и богата документација. Наравно, првенствено се млетачки провидур бавио таквим пословима, али је перашка општина, задуго, на тако осјетљивом положају, са обиљем званичних обавеза сваке врсте, била присиљена да и за свој рачун и на свој трошак обезбјеђује што тачније податке о кретањима и намјерама непријатеља, путем властитих канала. Најбоље су сачувани подаци о једном православном свештенику Риђана ("аз грешни поп Радуо"). Он је крајње брижљив и одан: "Ми смо на стражи и нећемо уснути". Посебно привлаче пажњу писма које поп Радул пише уочи напада на Пераст 1654. и пред крај

борби за Котор 1657. год., када прати кретања војске и сам организује своје поузданике на терену. Али, што је најгоре, и он неријетко страда од стране хајдука, који су требали бити под контролом Пераштана. Он се зато обраћа начелнику општине Пераст: "И молићемо нашу поштену браћу хајдуке да пријатељујемо и да се уздамо ми у њи(х), а они у нас". Поп Радул и силази понекад у Пераст, контактира и директно са провидуром, а за своје трошкове и труд добија од Пераштана соли и новчану надокнаду, али и сам понекад шаље у Пераст поклоне "за љубав", као што су печа сира, или 20 јаја!

Цјелокупна та помоћ општине Пераст била је, разумије се, од изузетне и незамјенљиве користи за протутурске акције Републике. Јер хајдуци су у ствари били снажна и мобилна ударна снага којом провидур располаже да прави притисак на племена, градове и села, или да их помаже. У дозволама или забранама за четовање откривамо смишљену политичку акцију око придобијања што већег броја становништва, било милом било силом. И не само да се тражило напуштање свих веза са турском влашћу, него понекад и физичко исељавање читавих села и подручја.

А и сами турски главари се понекад обраћају непосредно начелнику перашке општине. Тако нпр. Хаџи Мустај-бег, спомињући Казанце, моли капетана Пераста Крила Змајевића: "не дај нам палити вашиме хајдуцима ово празније кућа и ћемије, и ово сиромаша робити, молим вас".

Преко тих сачуваних хајдучких и других писама, упућених непосредно начелнику Пераста, може се конкретно пратити који су се дневни проблеми наметали и колико је била значајна и утицајна перашка самоуправни општина.

Да би знатан дио хајдука био настањен "у Перасту", терет организације лежао је на општини. То се, свакако, временски дешавало етапно, али је морало коштати великих и дуготрајних напора. А како они нису могли бити насељени у приморском дијелу града, морале су бити изграђене малене куће на стрмом брдском дијелу, изнад Пераста. Уосталом, на том се подручју и данас налазе трагови насеља, гдје је, уосталом, био и стари средњовјековни Пераст, са виноградима и претежно сточарским и земљорадничким бављењем становништва. Разумије се да је то окупљање хајдука око Пераштана било не само прихваћено него и форсирано од стране млетачких власти, јер је њихов тадашњи политички циљ био трајно привлачење херцеговачког и црногорског живља и стварање ударне гериле на границама Републике, у циљу заустављања дубљих турских посједа. Пераст је, дакле, био природна копча између досељених хајдука и власти у Котору. А дописи и захтјеви ишли су у два правца: из которске провидурове канцеларије према Перасту, али и од стране перашких хајдука, племенских главара и муслиманских великодостојника према начелнику Пераста и Котору. Ра-

зумљиво је да су онда у првом реду преко Пераста ишли сви позиви, тражења и, уопште, комуникације са хајдуцима. Зато се међу писмима из Котора, упућеним преко начелника Пераста, најчешће срећу наређења, позиви и сл. А млетачке власти су и због језичке баријере биле увијек присиљене да се ослањају на преводиоце, оvdје на перашку општину, а да су они, као познаваоци прилика и људи, давали и одређене практичне сугестије за акције провидура.

Тако је нпр. 1660. год. било веома актуелно да се наплаћује порез на уграбљене и заробљене са турске територије, па су их, чак морали све и доводити у Котор (док. бр. 19), слати пописе заробљеника (док. бр. 35), али се у разним приликама тражило да и саме харамбаше лично дођу пред провидура. Исто тако су преко Пераста често изрицане забране да се у брдима нападају хришћани (док. бр. 55), или су издаване дозволе за четовања (док. бр. 75, 165).

Али хајдуци нису били само копнена војска, него и поморске јединице. Тако током 1661. год. провидур издаје наређење да наоружани хајдуци у баракама, код Лепетана, чувају улаз у унутрашњи которско-рисански Залив (док. бр. 41, 57). Поред тога, они су се 8. јуна 1661. год. морали прикључити команди надинтенданта галија да у баркама, са што је могуће више људства, иду у потрагу за фустама које ће испловити из Херцег-Новога (док. бр. 53). Оvdје треба подсетити да су иначе Пераштани, као најјача поморска општина у Заливу, били задужени за његову заштиту. Природно је да су они давали сугестије да се и хајдуци укључе у тај мукотрпан посао.

Како је Пераст, поред тога, имао и улогу санитарског органа, начелник Пераста је у том својству нпр. морао бити присутан 29. августа 1661. приликом исплате откупа хајдуцима за заробљене Турке, пошто се то обављало на Веригама (док. бр. 56). Из једног каснијег документа од 12. I 1687. сазнајемо да је откуп за заробљеног Турчина износио 27 цескина (док. бр. 328). Иначе је 1687. санитарски карантин обављан на отоку Госпе од Шкрпјела (док. бр. 404).

Притисак на начелника ишао је и преко Пераста и преко млетачких власти у Котору. Неко вријеме, нарочито почетком XVII в., ауторитет Пераста био је веома велики. Тако нпр. харамбаше око 1660. год. траже од начелника Вицка Марковића да им се омогући бржа трговина, "да нас не држите на контумацију", јер је за трговину са турским подручјем била потребна одређена санитарска изолација (док. бр. 24).

Занимљив је захтјев хајдука почетком 1661. год. да их се о Божићу због празника ослободи дужности, што провидур прихвата (док. бр. 34). Сличан је податак из јануара 1687. год. када се јавља да је харамбаша Периша Мандић стигао из Цавтата, али ће посјетити провидура послје 12 сати, јер ће прије тога присуствовати божићној литургији. (док. бр. 322).

Честе су разне интервенције за осуђене на галију, или затвор. Тако поп Радул крајем 1661. год. моли да се Петар и Нико ослободе галије, јер су невини (док. бр. 60).

Колико су хајдуци сматрали да је висок ауторитет перашког начелника, говори текст једног писма: "Ере ви је тако дао Бог и ваша добра срећа, можете и криве људе измолити у господе ваше, а некма(!) вашу браћу и старе пријатеље, који су у великој невољи, на правди Божјој". (док. бр. 61). И Бањани око 1661. год. траже преко Пераста од генералног провидура ослобођење заробљених: "него те молимо отповићи за то невољно робље господару зенералу" (док. бр. 64). - А војвода Вукашин из Никшића око 1686. год. тражи од начелника Крила Змајевића: "те сиромаше галијане да их пустите" и прилаже 20 дука-та. Занимљиво је како у писму узгред даје и војно-политичке сугестије за појаву млетачке војске: "чините ђекође показати вашу војску, или под Албанију, да забаве пашу зецкога, или ће тамо под Габелу, да забаве пашу нашега" (док. бр. 309). И око 1817. год. шаље се новац начелнику Трипу Штукановићу "за откуп сужања" (док. бр. 309).

Четовања хајдука, и она одобрена и она неодобрена, изазивала су тешке посљедице. Зато се срећу захтјеви за посредовање Пераштана да то престане. Тако Никшићи и харамбаша Иво око 1661. год. упућују писмо "свему поштену Збору перашком" да уприличи састанак представника племена Никшић и хајдука, па да се спроводи оно што одлучи изабрани суд добрих људи (док. бр. 38-39), а у априлу исте године понавља се "да се станемо с ајдуци и да се помиримо" (док. бр. 49).

Молба Војина Магазиновића из Слима, око 1661. год., веома је карактеристична, јер износи цијелу једну тужну економску рачуницу сиромашног народа. Он преклиње начелника Вицка Мазаревића: "узимам те по девет пута по Богом оцем... немој ми дати ни пустити хајдука", јер ако хајдуци дођу и похарају тај крај, неће се имати "откуд давати у Господина Принципа камару, ни у Вашег Господства у цркву светога Николе прилог давати." То је износило 20 гроша за цркву, а 2 гроша за свијеће. А остаје још и трећа обавеза, турски харач (док. бр. 66).

Драматичне дилеме и прогоне излаже Магазиновић у једном другом писму из истога времена. "Не уби вас Бог, куд ли ћемо, једно побјеже од Турака у Дубровачку државу, а друго побјеже од хајдука у турску државу. И ми смо побјегли у Требиње, то ти шљемо из Требиња. Бог зна, ми чинимо традимје(н)ства Турко, ни хајдуко, и више ти се не може се написати..." (док. бр. 65).

Али и Турци су тражили интервенцију перашке општине. Хаџи Мустај-бег 1686-1687. год. моли начелника Трипа Штукановића за мир у Фочи и Казанцима: "Не дај нам палити вашиме хајдуцима ово празнијех кућа и џамија и ово сиромаше робити". И овдје се поново истиче вјера у ауторитет перашке општине: "Знам ер можете, ако ви је драго" (док. бр. 319-320).

У тим сложеним приликама, Пераштани су се некима веома јако замијерили. Једна струја Кривошијана 1661. год. одбија сарадњу са Пераштанима (док. бр. 45), док у исто вријеме кнежеви Иво и Михо Кнежевић из Бијеле пријете Пераштанима сарадњом са Турцима (док. бр. 67). Треба споменути и један морално компромитирајући захтјев которског провидура Франческа Орио из 1661. год., који је исто ишао преко начелника Пераста. Он обавјештава кап. Вицка Мазаровића да му се нису свидјеле оне робиње које му је довео Лука Мартиновић, али га је овај при том обавијестио да Остоја Радусиновић има лијепих робиња. Провидур у свој план уплиће и Мазаровића па тражи да не обавијести Радусиновића о његовој жељи, јер би онда овај могао скрити љепотице. Овдје се, вјероватно, открива само врх леденог бријега о тужним судбинама жена у тим суровим временима (док. бр. 36).

Доста је и имовинских проблема који прелазе преко леђа перашких општинских капетана. Тако нпр. 1663. год. кап. Вицко Мазаровић постиже нагодбу између Ивеле из Рисна и харамбаша који су судјеловали у заробљавању Турака и потраживали 400 реала. Чак је Мазаровић на себе преузео обавезу да ће, ако Ивеле то не прихвати, лично надокнадити новац (док. бр. 88).

Поједини хајдуци су током година стицали знатну имовину, као куће у Столиву у другдје, или веће једрењаке типа фрегате, са три јарбола, процијењене на 500 реала, што је био случај харамбаше Стјепана Поповића (док. бр. 129). Било је и посуђеног новца (док. бр. 122), или скупоцјених предмета, као сабља Баја Николића, добијена за дуг, па 1677. год. продата за 14 реала кап. Трипу Штукановићу (док. бр. 156) и слично. Па када се 1670-71. год. постављало питање напуштања Боке од стране хајдука, отварала су се многа имовинско-правна питања. И то се често преламало преко перашке општине (нпр. док. бр. 115, 122). Зато се у споровима често наводи како се документација о појединим догађајима и дуговима налази у архиву Пераста.

Током Морејског рата, послје млетачког освајања Рисна, долази 1686. год. до тешког сукоба перашке општинске управе са Ришњанима, који нијесу прихватили до тада устаљено перашко посредовање у контактима са которским провидуром. У том спору Ришњани су успјели да у њихов град дође посебни млетачки представник Анђело Гоннеми (Angelo Gonnemi, док. бр. 302-316).

Што се тиче битке за освајање Херцег-Новога, највише је било Пераштана, са 360 бораца и 16 бродова, а погинуло их је, наводно, 42. Спомињу се и чете Доброћана, Прчањана и Грбљана. Бројније учествовање Црногораца под Херцег-Новим било је онемогућено опасном ситуацијом у властитој земљи. Припреме скадарског паше представљале су велику опасност, па је у самој Црној Гори требало организовати отпор. Тиме се опет посредно помагало граду и опсади. То произлази из једног признања скадарском бискупу, који је посредовао да до такве

акције дође. И генерални провидур Корнер је то уочио, па зато и хвали учешће Црногораца, а под Херцег-Новим било их је, изгледа, око 300, а погинуло их је око 150, нарочито у борби са Топал-пашом, који се био упутио да помогне граду.⁴⁷

Посебно се проблем поставио на подручју Херцег-Новога, послје освајања града 1687. год., када се очекивало да се почну остваривати сва она обећања давана прије и током ратовања. Прва адреса са протестима била је, природно, перашка општина. Зато кнежеви Никшића пишу начелнику Пераста Вицку Бујовићу: "Заједно смо крв пролијева-ли око Рисна и Новога и нама Никшићима да учините дио од Рисна и од Новога" (док. бр. 445). Занимљиво је да се хајдучи туже которском провидуру за неостварена обећања перашких капетана приликом наго-варања хајдука да узму учешћа у освајању Херцег-Новога: "А пошто се узме Нови да имамо сва наша добра и што је турско да је наше". А када се освајање града остварило, црна реалност је 1687. год. била сас-вим другачија: "Ми у Перасту дрва немамо, воде немамо, ничеса нем-амо, како и Ришњани у Рисну" (док. бр. 444). Протести су уродили пло-дом да се напусти тај неповољни смјештај, па је 11. II 1688. год. начелник Иван Мазаровић могао обавијестити ванредног провидура у Котору да у Перасту више нема хајдука, јер су сви прешли на териториј Хер-цег-Новога (док. бр. 456).

У цјелини може се рећи да је у периоду од четири деценије (1648-1688) перашка поморска општина са својим структурама и начелником одиграла крупну и одговорну улогу у веома тешким војно-политичким приликама, посебно у организацији и насељавању хајдука, крвавим по-харама, посредовању у додјељивању дозвола и забрана четовања, сти-цању робља и припремама за напад на Херцег-Нови. Которски прови-дур као странац, морао се, нарочито у првом периоду, чврсто ослањати на сугестије из Пераста, гдје су се одлично познавале домаће прилике и гдје је била разрађена мрежа достављача. Већ смо навели мишљење Стјепана Властелиновића из Никшића, дато средином 1695. год., о пре-судној улози Пераста за хајдуке. Али он је још за период 1660-62. год. посебно уздизао начелника Вицка Мазаровића, па пише: "А докле бјеше господин витез Вицко, сва Бока Которска и Пераст и хајдук и Црна Гора и наша Херцеговина и сваки кофин и све бијаше мирно и весело ш његовом добротом и љубављу" (док. бр. 692).

Како су начелници општине имали пресудну улогу у њеном вођењу, оправдано је задржавати се, сасвим сажето, макар на овој тако истак-нутијој личности, за коју има исцрпних података, а која, у извјесном

⁴⁷ Опширно о разгранатој организацији перашке општине у борбама за освајање Херцег-Новога у мом чланку "Прилике у Боки Которској током припрема за ослобођење Херцег-Новога од Турака (1684-1687), стр. 5-55, посебно стр. 53.

смислу, представља парадигму за сложене дужности на тако одговорном положају.

Вицко Трипов Мазаровић (Пераст, 1613-1682), прошао је све етапе које је Пераштанин неке истакнуте старосједилачке породице морао успјешно пролазити да би дошао до положаја начелника. Као млади ратник истицао се и био рањаван, као храбри и вјешти борац, када је 1638. год. кидао ланце којима су пиратске галије биле везане. Слично томе, запажен је у освајању Рисна 1649. год., па је палио новске и улцињске бродове. Капетаном заставника на млетачком командном броду именован је 1645. год., учествујући у нападу на Патрас и у другим биткама. Са тако стеченим угледом, често је путовао у Венецију као изасланик Пераста за потврде стечених привилегија, а 1668. год. млетачки Сенат га је одабрао за заповједника елитног млетачког брода Јупитер громовник ("Giove fulminante"). За свој Пераст градио је Вијећницу поред цркве Св. Николе и тамо пренио натпис из Рисна о Манлиусу и Сергију Руфу. Затим је започео градњу перашке тврђаве, поставио ступ санитета на тргу, украсио цркву, средио вођење финансија, иницирао изградњу цркве Св. Антуна и допринио одржавању двобоја Вицка Бујовића. Послије смрти пуцале су почасне топовске салве и додијелена му је титула "diffensor e regulator della Patria" (заштитник Пераста и онај који је у њему унио реда).⁴⁸

VII

Убиство начелника Вицка Бујовића на почетку XVIII ст. било је крајње опасно искушење за самоуправу Пераста, јер је тада требало провјерити да ли заиста дјелује принцип општинског колективног одлучивања. Била се издвојила осiona личност тадашњег начелника Пераста, Вицка Бујовића, који је почео доносити одлуке искључиво према свом личном нахођењу. А то је најчешће значило: у правцу личних материјалних користи. Такву ситуацију су нарочито отежавале двије околности. Радило се о изразито интелигентној и лукавој личности, а притом врсном поморцу и неустрашивом јунаку. Али најопасније се крило у томе што је Бујовић играо на сигурну карту крајње сервилне оданости млетачкој власти. Дакле, због његових несумњивих квалитета, Венеција му је повјеровала тешку организациону и обавјештајну службу, одбир посаде из Пераста, окупљање војних чета и друге личне задатке. Зато је била вољна да му максимално изађе у сусрет и замури на његове честе протузаконите, користољубиве и неморалне акције.

⁴⁸ *Аналисџи, хроничари и биографи*, Цетиње 1996. год. у редакцији М. Милошевића (Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека), стр. 226-231; Грација Брајковић и Милош Милошевић, *Проза барока*, Титоград 1978, стр. 359-362.

Знајући да је *persona gratissima* у очима власти, Бујовић није много марио што има против себе општинске структуре и најугледније куће и личности Пераста. Био је увјерен да општинска колективна тијела не могу ништа постићи против њега као миљеника власти, а поготово да нико не би смио, на крају, кренути и против његовог физичког интегритета. Окружен личном пратњом, тзв. "бравима", одлично баратајући мачем и пиштољем, Бујовић је бескрупулозно ишао својим путем.

Општина се овдје нашла у необичној ситуацији да се њен начелник, заштићен млетачким властима, издвоји из утврђених општинских структура и цјелокупног свог завичајног окружења, доносећи лично одлуке, за које је знао да ће а priori имати млетачку подршку. Али ако је он био изданак барокног времена и немилосрдних закона тадашње трговачке конкуренције и енормног богаћења, и онај скоро цијели преостали Пераст, сврстан против њега, имао је сличан менталитет времена о беспоштедној борби против узурпатора било какве врсте. Зато у убиству Бујовића откривамо својеврстан значајан историјски примјер стварног дјеловања аутономије перашке општине, и то под једним нарочитим углом. Лична страховлада газила је у ствари све основне принципе самоуправе, изражене у вијећима и принципу колективног одлучивања, пазећи изнад свега на интересе цјелине. Проблем је био веома сложен, јер је Бујовић својим брзим и опортунистичким одлукама био политички и економски веома користан Венецији, па се власт није хтјела задржавати на неким спорним "споредним" правним и етичким поступцима лица на челу општинске самоуправе.

Када се чаша прелила, Бујовић општинском одлуком бива смијењен, али он то једноставно одбија да прихвати. Да би себе осигурао, он чак доводи бродове тадашњих људи непријатеља Пераста, Улцињана, под саму своју кућу, а врбује и хајдуке. Такви крајње неодговорни гестови доводе до одлуке општинских структура о смртној пресуди, дакле о легализованој ликвидацији свргнутог начелника. Такву, крајње драматичну одлуку општине Пераст и догађаје око ње треба поближе осмотрити.

Шта се заправо, све догађало у Перасту, поред архивских података, описао је у личном писму упућеном дужду угледни Пераштанин кап. Марко Мартиновић, поморски трговац и познати педагог, позван да предаје научичке предмете у Венецији питомцима руског цара Петра I, који је у доба убиства 1709. год. био судија општине Пераст. Из тог писма произлази сложена слика живота барокног Пераста. А Пераст је тада, водеће трговачко и културно насеље Боке, у нашим оквирима доживљавао своје "златно доба", велики размах помораца-трговца, пуни барок у свим својим видовима. Не само, дакле, у линијама палата и звоника, него и у карактерима људи. Баш тај друштвени вид барока, са јаким и грубим личностима које показују тенденцију за насиљима и узурпацијама сваке врсте, среће се и у Перасту. Није случајно да личност

Бујовића у основи неодољиво подсјећа на "Innominata" из Манцонијеве фреске XVII ст. у роману "Вјереници". Чудне супротности сејћента осјећале су се, сразмијерно у Боки, нарочито у Перасту. Па зато није само Бујовић био изузетна и демонична појава међу јагањцима, како то понекад износи у писму Марко Мартиновић. Уз њега је било доста робустних ликова, спремних да се својски ухвате у коштац са свакојаким неприликама тадашњег живота, пловидбе и трговине.

Прва карика у низу насилничких Бујовићевих потхвата била је жена. И то Туркиња, која је још као дијете била повјерена кући кап. Крста Змајевића, од стране неког турског заповједника. Предано "на душу" и одгојено међу осталом капетановом дјецом, младо турско посвојче сматрано је као најужи члан породице. И зато Змајевић није могао остати равнодушан када је Бујовић дјевојку обешчистио, уграбио и одвео у Дубровачку Републику. Међутим, нема сумње да је и млада Туркиња, осим своје оријенталне привлачности, давала повода за такву Бујовићеву одлуку. Јер се и у Дубровнику, ускоро, за краће одустности мужа, поновило слично понашање. Свакако, стари Змајевић је са болесничког кревета бацио проклетство на своју дјецу, ако не освете срамоту. Поред тога, односи између породица још су више загорчани пропашћу једрењака типа "вашела", изграђеног заједничким капиталима. Том приликом је дошло и до смрти младих Змајевића, чему је допринио Бујовић својом упорном борбом за приоритет у луци Драч.

Друга угледна перашка породица са којом је Бујовић дошао у велики сукоб били су Штукановићи. Ту је парадокс био да је Бујовић наговорио Штукановића да проведу неку пиратску акцију, а касније се вјешто понудио провидуру да баш он прогони починиоце. Ту је покретач дјела водио казнену експедицију!

Трећа кућа, биле су Замбеле. И то опет што је једног члана породице хтио да користи за своје опскурне планове. Ту се види како је Бујовић одређивао чак и какви бракови треба да се склопе. Радило се о чистој самовољи и злоупотреби положаја. Даљи сукоб са Мариновићима и Николићима потврђује Бујовићеву самовољу, која је ту довела до крвавих сукоба са Ришњанима. - Али неограничена глад за земљом повећала се код Бујовића нарочито у току подјеле земаља са подручја Херцег-Новог, када је тај град био освојен. Као представници Пераста за подјелу земаља, били су изабрани начелник Бујовић и Иван Мазаровић. Дужд је то прихватио и прогласио основно начело "да се те земље пораздијеле међу све обитељи једнако". То се односило на 12 старосједилачких кућа Пераста ("казаде"). Бујовић је разрадио свој лукави, али провидан план да казаду Стојшића, којој су припадали Бујовићи, повеже са малобројном казадом Братица, која је изумирала, па да се њима додијеле најбољи посједи, на најљепшем положају. Тако је он, низом малверзација, милом или силом присвајао земљу. И на овом плану добро је освијетљен нови сукоб са Марком Мартиновићем,

који је очекивао одређену земљу и тутули "конта од Комбура", а Бујовић му је преотео и једно и друго. - У жару изазивања и нападања није поштеђена ни црква. Крупне су ријечи пале усред Св. Николе у Перасту, и то не само против опата Замбеле, него и против надбискупа Вицка Змајевића. Па када се све то накупило, Бујовићу је послат заповједник мјесне страже да му се одузму знакови части начелника: "штап, мач, печат и књига привилегија. Бујовић се само за тренутак покорио вољи већине, али је онда отпочео харангу, користећи хајдуке, Дубровчане, Турке, па чак сидрећи једрењак Улцињана пред своју кућу. Карактеристично је да је извршилац убиства био судија Штукановић, "примакне му се боджом, зада му ударац и сруши га на земљу". Са Бујовићем су погинула и два његова "брава" из Дубровника, али је убијен и судија Штукановић. Послије убиства, завјереници су побјегли у Дубровник, а Бујовићево тијело је сјутрадан закопано.⁴⁹

Веома је занимљиво да је и Дубровачка република, из својих разлога, била донијела одлуку о ликвидацији Бујовића, па чак има и неких архивских трагова да су и њени прсти били умијешани у ово перашко убиство. Поред осталог, можда је и један од индиректних доказа и чињеница да је Дубровник, и поред притисака Венеције, пружио азил свим учесницима убиству, на челу са Матијом Змајевићем.⁵⁰

Што се тиче односа унутар општинских структура, од значаја нам је појединост о механизму трошења општинских новца. То у писму износи Мартиновић када је око 1706. год., заједно са Бујовићем, начелником општине, био изабран за прокуратора-благајника. Мартиновић је, како износи, покушавао да избјегне ту дужност, износећи да често одсуствује на трговачким путовањима, али су га ипак наговорили с аргументом да у мјесту остаје његов син, клерик, па ће га он замјењивати. Али ту се баш нашао лак простор за малверзације, јер је Марков син био млад и неискусан, а имао је пред собом лукавог Бујовића, који је почео да му почешће тражи најприје мање, па све веће суме новца. Мартиновић нам овим поводом износи битни принцип у коришћењу општинског новца, који је био озакоњен самоуправним актима. По томе, сам начелник Пераста није био овлаштен да, без рјешења колективног органа, Вијећа за општинске послове, потроши већу суму од 5 малих дуката. Још је било предвиђено да, и ако хитно устреба трошење већег износа, ипак треба сазвати Вијеће, које ће одлучити о исплати. У овом конкретном случају, Вијеће Пераста је одбило да накнадно призна Бујовићеве трошкове изведене без своје одлуке, па је позван сам Мар-

⁴⁹ Обиман архивски материјал о дјеловању В. Бујовића у мом раду *Прилози за монографију Вицка Бујовића*, ГПМК III/1953, стр. 37-68 и у Аналисти, хроничари и биографи, стр. 35-39.

⁵⁰ Бруно Моровец, *Нови прилози монографији о Вицку Бујовићу*, ГПМК VII/1958, стр. 68-71.

ко Мартиновић да дуг накнади од свог новца. А сам Бујовић је признао да је новац трошио за перашку општину, али даље га се није ништа тицало. И то је покварило односе и између Бујовића и Мартиновића, који су, како смо видјели, били поремећени са скоро свим становницима града.

VIII

Посљедњи случај практичног дјеловања перашке самоуправе из 1747. год., тзв. "Грилове афере" који желимо изнијети, сигурно је најизразитији и најдраматичнији. Јер то није био само примјер пуне и отворене конфронтације у ставовима, него крупна, самостална иницијатива Пераштана против одлука централне млетачке власти. Овом приликом није требало бранити само углед мјеста, због нечасне ликвидације једног познатог и богатог Пераштанина, него се бранио један веома важан, иако неписан, механизам тада важећих правно-економских и етичких правила који су дјеловали у трговини, сарађивању, или оштром сукобљавању Пераста, Улциња, Скадра и других центара, иако је све то било ван званичних државних институција. Сажето речено, радило се о неопходној равнотежи страха између насиља и освете, која је владала у свијести савременика, и то се није смјело пореметити.

О томе ће још детаљно бити ријечи, али одмах треба истаћи оно што је битно за нашу тему. Захваљујући опет једном рукопису Мартиновића, али сада Марковог сина Драга, ми можемо утврдити да је у ствари сама општина Пераста организовала освету, у виду отмице Грилове удовице Гарофалије и њене пратње, из сараја скадарског паше. Све је то било, наравно, у најдубљој тајности и без писмене документације, једино је сачуван један непотписани документ, о коме ће касније бити ријечи, а ту су и проницљиви ставови неких високих млетачких функционера, који су схватили о чему се заправо ради. Уосталом, почетни гест у организацији отмице од стране општине савршено се уклопио у тобожње бјекство ухапшених жена, на крају процеса, што је у ратничком Перасту било једноставно немогуће, без сарадње локалних власти. Ипак, све би то било недовољно да за свједока немамо директног учесника, Драга Мартиновића, који је накнадно писмено изложио цијелу ствар. Ето тог значајног, лапидарног текста: "Међутим, Пераст ни под ударцима бичева није изгубио храброст. Мисле и премишљају како и на који начин да извуку жене из сараја скадарског паше. Општинске старјешине одлучују, а тамо сам и ја лично био између 12 извођача, да, у првом реду све буде у дубокој тајности, користећи у тој тајној акцији Скадрани који су се налазили овдје и у околини. Њима се дала вјера и склопио се уговор, па су у тајности упућени са неопходном опсрбом. Путују за Скадар ноћу, уз сва могућа обезбјеђења тајности, достављају тајна обавјештења женама, а оне са великом радошћу при-

мају њихов толико очекивани садржај. Одмах се сређују и не губе храброст, потпуно се припремају. О добри и велики Боже, како је то наћи се у великом пашином сарају! Док сви чувари спавају као мртви, извлаче их вани, укрцавају у чамце, одлазе ријеком, а затим по обронцима брда... То је задивило цијели свијет и сви су хвалили Пераштане, који су имали довољно храбрости да остваре оно што су урадили. Жене су као у тријумфу доведене у Пераст.^{50a}

Уосталом није ни могло бити другачије, са организацијом тако далекосежног и скупог потхвата, толико сложеног и од тако крупног политичког значаја. Таква акција није била само питање нечије неустрашивости или јуначког жара, него и улагања значајних финансијских средстава. Требало је добро платити Скадранима за ту њихову по живот опасну акцију, а свакако и за потплаћивање великог броја достављача, чувара сараја и слично. Најзад, морала се платити исхрана за дуги пут извођача до Скадра и натраг, заједно са ослобођеним женама. Јер потпуно је јасно да су све битно у плану и изведби морали извести домаћи Скадрани, једино добро упознати са приликама на терену и у сарају. Али је сигурно и то да је одређену помоћ пружила и чета Пераштана, која је исто била тамо, а користила је нарочито на повратку са ослобођеним женама. И баш је Драго Мартиновић, како смо видјели, написао: "Тамо сам ја лично био између 12 извођача". Сачуване народне и умјетничке пјесме о том догађају наводе и имена учесника, али се на те изворе не можемо са сигурношћу ослонити.

О чему се то заправо радило? У средишту догађаја је необични животни пут Крила (Крста) Цвјетковића, званог "Грило". Његово дјетињство и дјечаштво у Перасту није ближе познато, а о даљем животном путу, са вртоглавим успоном, обавјештава нас прилично исцрпно споменута хроника Драга Мартиновића. По тим изворима, Грило је почео веома рано пловити, како је то било и уобичајено, и то као "мали" на трговачким једрењацима ("mozzo"), показујући увијек живу активност и способност. Из тог првог младалачког периода сачувани су на два мјеста трагови једног успјешног поморског мегдана, иако не сасвим сигурни и усаглашени, али са једним сугестивним цртежом.

Послије тог првог периода живота, Грило прелази као плаћени војник ("levanta") на малтешки брод. Тамо се брзо показао изузетно храбрим и способним, тако да, према хроници Мартиновића, за кратко вријеме долази до голема плијена по мору и по копну на подручју Леванта. Зато су му дали и поручнички чин. Међу "левентама" је стекао велики углед, а бродовласници су му чак повјерили врло добар брод и право на партиципације у плијену, од тада и почиње прави Цвјетковићев успон и Мартиновић нема ријечи како да опише запањујуће успје-

^{50a} *Анализити, хроничари, биографи*, стр. 299.

хе и богатство Грилово, који је постао страх и трепет турског Леванта. Наравно, тиме је изазавао проклетства и мржње, тако да га је, наводно, стално пратила једна турска каравела. До успјешне освете дошло је баш у тренутку када је Грило одлучио да се повуче у мирни живот и да своје големо благо превезе у Пераст. На малтешким бродовима је провео, како изгледа, осам година, а по мишљењу генералног провидура прочуо се "по способностима јединствене команде и среће".

Што се тиче карактера Гриловог бављења, ту се сигурно радило о гусарењу, са истакнутим примјесима чисте пиратерије. Јер Малтешки витезови су били нека врста друштва међународних авантуриста. Узалуд је римска папинска конгрегација 1587. год. одобрила слободну трговину са Турцима, хришћанима и Жидовима настањеним на Леванту, Малтежани се тога нису придржавали. А што се тиче самог Грила, тешко би се могло утврдити који је био постотак одобреног наношења штете непријатељу, а колики личне користољубиве пљачке. Свакако, он је имао намјеру да се настани у Перасту, што значи да од Венеције није страховао, односно да њене бродове није дирао, а као Пераштанин поријеклом, био је прихваћен од општине, гдје су били похрањени неки његови капитали.

Када је одлучио да престане са гусарским акцијама и да се са породицом и благом настани у Перасту, Грило је предложио француском капетану Дефландру да му унајми брод и превезе га у Боку. У Драч су стигли децембра 1746. ради набавке воде и намирница и том приликом га је један Улцињанин препознао. Када је настављена вожња, зауставила их је наоружана тартана и Грило је објешен о главни јарбол тартане, иако је он тврдио да они немају право да га хапсе јер се налази на француском броду, па се чак био и увио у француску заставу. И француски капетан је био присиљен да присуствује "барбарском извршењу казне", о чему постоји исцрпна документација. Наравно, цјелокупно благо је одузето, одведена је Грилова жена Гарофалија, њена сестра, женска пратња и неки морнари.

Вијест о Гриловој смрти брзо је допрла до Пераста. Како смо већ истакли, није се само радило о ликвидацији једног прослављеног Пераштанина и о губитку блага. Поента је била у понижавајућем начину извршења казне над Грилом, вјешањем о гркљан на лантини троуглог једра "као издајицу", као и на заробљавању жена. С друге стране, почела је по Улцињу кружити поруга на Пераштане, што се емотивно најтеже доживљавало. Зато је спонтано провалио гњев, нарочито младих Пераштана, који су се осјетили повријеђени у ратничком поносу. Јер се није радило само о људској сујети, него о тада битно важној друштвеној категорији узајамног поштовања међу непријатељима, везаног за сасвим реалан страх од одмазде за сваку предузету акцију. На томе је заправо почивала и могућност сукобљавања, мирења и трговања. Свима је било јасно да би без осветничке акције углед Пераштана пао и да

би се сви са њима почели изругивати. Поред враћања крви за крв, што је по принципу "колективне освете" била релативно лака ствар, требало је изнад свега узвратити срамоту за срамоту. Па када је већ Грило убијен на срамотан начин, удовица, сестра и пратња налазе се на двору скадарског паше, који за њих очекује велики откуп. Преотети жене без откупа из тамнице Чаушевић-паше усред Скадра, значило би, према ондашњим схватањима, наношење врхунске срамоте.

На који је тачно начин изведена отмица жена из скадарског затвора није у подробностима сасвим јасно. Сигурно је само то да су организатори били перашка општина, а одабрани Пераштани, дјелимично, и извођачи. О томе постоји и крунски доказ у једном непотписаном концепту писма, које савјетници Општине у тајности упућују капетану Пераста Вицку Сmekја и Ивану Бронзи, који су се налазили тада у Венецији. Савјетници, у име племићког staleжа Општине ("Comunità"), траже да се узме новац који је припадао Грилу, а налази се код Трипа Буровића и Гргура Бронзе. Тиме би се накнадила позајмица новца, којим је општина извела ослобађање Грилове обитељи. У post scriptum стоји да је отмица изведена у великој тајности. Према једној писменој изјави замјеника начелника Пераста, саму отмицу је извела искључиво једна страна група од шест Албанаца, која је баш тада била допловила из Дубровника у Кумбор. Ту је са кап. Стјепаном Буровићем уговорена богата награда и они су успјешно извели акцију у Скадру и привели ослобођене жене. О домаћим скадарским људима, као извођачима отмице, говори и Мартиновић. И млетачке власти су из тих разлога хапсиле неке Албанце.

Занимљиво је да су бијег и протјеривање Албанаца у вези са Грилом довели до немира и могућности освете. А како је и владици Сави и ванредном провидуру у том тренутку било стало до добрих односа између Црногораца и Албанаца, у два маха је 1747. год. долазило до начелне преписке у вези са тим питањем.

У цјелини, као да је најближе истини један извјештај Задру, који је упутио которски ванредни провидур крајем маја 1747. године. Ту се јасно и сажето износи бит ствари. Полази се од чињенице да сами Пераштани никога свога неће да окривљују, али се тврди да је главни режисер отмице Грилове удовице и њене пратње Стјепан Бујовић, само је то изведено преко Албанаца, који су за то добили новац.

Како смо већ изнијели, иза свега стајала је општина, са тајно разрађеним планом и финансијском подршком, а поред главних актера из Скадра, тамо је, како изгледа, ипак била још и једна чета Пераштана да у извјесној мјери помогне у извођењу акције, нарочито приликом повратка жена у Пераст.

Свакако, ослобођене робиње су провеле одређене дане у карантене у кући конта Стјепана Бујовића. Само се по себи разумије да је Пераст примио у тријумфу преотете робиње. Мартиновић тај дан на-

зива "славним даном" и "свјетским чудом". На нанијету срамоту одговорило се исто наношењем срамоте. Јер постојала је нека врста прећутног договора са Улцињом о избјегавању сукоба и међусобних наношења штете. Ако би до конфликта ипак дошло, постојао је разрађени систем умира између јаких поморских насеља. А то је све ишло без присуства представника власти по неслужбеној линији. На основу тога се Криле Цвјетковић сматрао сигурним од Улциња, јер када их сам није изравно дирао, није очекивао да ће га они напасти. А како овдје није дјеловао механизам умира, дошло је до жеђи за осветом. О систему умира говори и једна недатирана перашка информација из прве половине 1747. године. У њој налазимо и неку непосредну критику млетачких власти, што је изузетно ријетко у документацији млетачке епохе. Према том ставу перашких општинских власти, треба дозволити освету поданика, тј. да подједнаком мјером врате нанијето им зло, јер се тако враћа нарушена равнотежа. А ако се то није хтјело, онда се морало дозволити давање вјере и углављивање умира за одређено вријеме. Тако је, наводно бивало и раније, док се обје стране не би задовољиле у захтјевима. Али што је најважније, све је то требало да иде приватним каналима угледних људи, а никако не мијешањем државних власти. Једино се на тај начин прекида ланац сталних освета и то је гарантовано праксом и традицијом.

Што се тиче реакција млетачких власти, појава отетих жена из затвора скадарског паше усред Пераста изазива озбиљне и међународно-политичке проблеме, јер се из Турске тражила њихова екстрадиција. Додуше, у првом тренутку власти су препустиле двије Гриловице (удовицу и њену сестру) на чување Перасту, и оне су се тамо налазиле од средине маја до 7. августа 1747. године. Главни разлог за то била је трудноћа сестре Грилове удовице. Одговорним за то чување сматрали су се општинске старјешине, а провидур је у свом писму додао да је тим гестом дошао до изражаја принцип "вршења милосрдних и благих корака, чак и усред крајње оштрине правде". А перашке општинске власти су изјавиле да ће Грилова породица бити држана са толико пажње колико и њихове властите, па су их водили у цркву, по посјетама у приватним кућама и зато оне практично и нису биле надзиране.

Али дошло је доба да власти затраже изручивање те двије жене. Пераштани тада моле да се од тога одустане, јер "сузе ових јадних жена и стање у коме се налази једна од њих, пред скорим порођајем, узбудиле су све мјештане тога краја". Молећи да се на предаји не инсистира, општина пружа гаранцију да су те жене иначе на располагању властима.

Генерални провидур је био много оштрији. Он је из Задра допловио у Боку, примио Пераштане и "послије дуготрајних опомињања и оштрих предбацавања", изнио своје неопозиве захтјеве да се породица Крила Цвјетковића преда. Истовремено су отпочеле најболније казнене

мјере против Пераста са давањем налога санитарским властима да једино Пераштанима не издају здравствене дозволе, док су остали Бокељи смјели пловити и трговати.

Избјегавања више није могло бити. Тада почиње да дјелује механизам локалне самоуправе. Одмах идућега дана по примитку налога о предаји инкримисаних жена, сазивају се истовремено оба општинска дома, дакле представници "казада", односно домаће племство ("Comunità") и пучани ("Università"). Послије расправљања од једног и по сата о прихваћању провидуровог наређења, општинске старјешине су, наводно, успјеле увјерити све чланове сталешких тијела да то треба извршити. Занимљиво је да су се касније млетачке власти пажљиво распитивале да ли је било опозиције, када је већ тако дуго трајао договор. Али то је још значило да млетачке власти нису имале своје експоненте на тој сједници. Свакако тек послје овог састанка, представници општине су отишли на разговор са двије "Гриловице", у присуству Јована Злоковића, мужа трудне сестре. Оне су у почетку одбиле да прихвате то наређење, са мотивацијом трудноће Злоковићке, али је на крају изгледало да су се помириле са неминовношћу. Тада је уговорено да у 15 сати истога дана буду припремне за пут до Котора, у чамцу на 4 весла кап. Матије Рашковића. Али када је замјеник начелника Пераста дошао у уговорено вријеме на утврђено мјесто, није никога нашао. Прегледане су све перашке куће са изузетном пажњом и јављено је галији у Лепетанама да припази на пролаз барака кроз Вериге. Чак је и командант јадранске флоте био обавијештен о потреби надзора над бродовима и путницима. Његово је увјерење било да су бјегунци избјегли преко копна. И копнени путеви су истражени, али без успјеха.

Обавјештавајући генералног провидура у Задру о бијегу, которски ванредни провидур отворено изражава сумњу у искреност перашких локалних власти и претпоставља њихову сарадњу са избјеглицама. Не улазећи у појединости разне преписке, било је јасно да су аргументи представника локалне самоуправе једног насеља поморских ратника типа Пераста дјеловали неувјерљиво и наивно. А они, наравно, нису ни могли јавно изражавати своје симпатије за отете жене. У хроници Мартиновића, међутим, налазимо отворено да су општински представници имали у рукама све конце игре, уз обавезу највеће дискреције.

Гњев Млечана се највише изражавао преко генералног провидура Ђакома Болду. Он не скрива пријетње Пераштанима, јер је огорчен прикривањем правих намјера и импровизацијама у објашњењима. Државним галијама у Росама и Лепетанима наређено је да перашким бродовима не дозвољавају излазак, а улцињским улазак у Боку. У августу 1747. отворен је кривични поступак и због "дрске отмице породице Грило из сараја скадарског паше" и због "познатог устанка у Перасту и напада на улцињску тартану", што се одиграло послје убиства Грила. Објављен је проглас против криваца, а 14. августа лишени су сло-

боде представници општинске самоуправе, и то замјеник начелника, један судија и два присједника. Војници су им скинули сабље и упућени су у затвор. Послије им је одобрено да живе као слободњаци у границама которских зидина. Занимљива је провидурова примједба да су они ухапшени, а одговоран је "читав народ, са мало изузетака", који се сматра умијешан у све то. Ни испитивање бројних свједока није донијело новости. Као што је то уобичајено, нарочито су нападани они који нису били присутни, као слуге Грилове удовице, муж њене сестре, или конте Стјепан Бујовић, који је исто био у бјекству. У децембру 1747. су општински представници пуштени на слободу.

Али када су се Пераштани увјерили да је општинска власт блокирана и да имају генералног провидура за противника, они су се окренули центру државе. Тада општина овлашћује свог начелника Вицка Сmekју и кавалира Ивана Бронзу да покушају утицати на угледне сенаторе и највише власти Републике. Иначе те споменуте личности су се од раније, прије Грилове афере, налазиле у Венецији, па су имале пун политички алиби у текућим догађајима. Пераштани су добро знали да се вјештином, поклонима и интервенцијама у Венецији могу постићи многе значајне ствари.

Шта се све у Венецији радило и са колико је људи требало обазриво контактирати и поклонима стварати погодну атмосферу за разговоре, казује изванредно увјерљиво један карактеристичан трошковник начелника Пераста, везан за Грилову аферу. Ту, дакле, откривамо, једну исто значајну "дипломатску" дјелатност представника перашке самоуправе у самом врху система млетачких власти, у чему је, дакле, Пераст већ имао довољно искуства. Систем интервенција и поклони, макар били и скромни, имали су одређени значај, а потврда за то је исто архивски сачувана. Споменути попис накнада за услуге, у вину, лојаницама или новцу, има 65 ставака, са укупном сумом трошкова, од нешто преко 2.150 лира, односно 97 цекина. Особе које су добијале поклоне су адвокати, у вези са царинском службом, институција "Пет савјетника" и низ од десетак високих управно-политичких личности. Најчешћи су поклони бачве, "дамижане" или по 12 флаша бираног вина и то "scorolo", мушкат, канарска или кипарска вина. Поклони или писма и поруке слати су преко собара, коњушара или "баркариола". Ту се откривају контакти са читавим низом најутицајнијих личности.

Чим су се утврдили кривци, Сенат је издао дукалу да се сумарним поступком донесе пресуда против кривца и њихове имовине. Сви ти су, наравно, већ давно били избјегли. Поред утврђеног вође конта Стјепана Бујовића, као сукривци су проглашени и изгнани: Трипо Марковић, Лука Перојевић, Иван Штукановић, Томо Видовић и Јован Злоковић.

Тренутак је био веома критичан по Пераст. У Сенату је било захтјева да се наплати накнада трошкова за спорове са Турцима у износу од

7.000 златних цекина, уз укидање општине Пераст. Сенатор Стампалија је, поред укидања општине, тражио ликвидацију свих перашких повластица, материјалне помоћи Вићенце и укидање статуса чувара државног барјака. Очито је да су сенатори били добро упознати са основама економско-политичког и привилегираног положаја Пераста. Али и гласови у прилог Пераста, посебно Ђ. Диједа и А. Моћенига, били су не само моћни него и ефикасни. Тако је гласније испало на изненађујући начин у прилог Пераста: 108 за, 2 против, а 26 неопредељених. Пераст је спасен од економске катастрофе.

Дана 9. септембра 1747. дошло је до онога до чега је Пераштанима било нарочито стало. Тада је, последице дужих преговора, потписан "ходет" са Улцињанима, а то значи свечани правни документ о намирењу крви и нанијете штете са Пераштанима. Што се тиче трговине Бокеља, а нарочито Пераштана, с Албанијом, Сенат је још неко вријеме одлаже. За то вријеме спровод се конфискације имовине осуђених, да се тако дође до знатних средстава. Захтјеви оштећених Улцињана ишли су до износа од 4.792 цекина.

Свакако, Пераштани су 9. септембар сматрали великим даном "у коме је одлучена судбина родног краја", а у томе је, по њиховом увјерењу, пресудну улогу одиграо Ђакомо Диједо. За такав развој догађаја и за највећу захвалност Диједу, отпјевана је свечана миса захвалницама пред сликом Госпе од Шкрпјела.

Али тек на основу дукале од 30. новембра 1747. год. службено се утврђује да за бијег Грилове жене и пратње нико не сноси кривицу, па се представници перашке општине пуштају из которског затвора и скреће им се пажња да обуздавају народ. Тиме је "Грилова афера" била ликвидирана политички, правно и економски.⁵¹

Наравно, све то не би могло имати овакав позитиван исход, да није почивало на аутентичном угледу Пераштана, као познатих помораца и јунака, од највеће користи за Републику.

За нашу тему, сва су ова догађања 1624, 1654, 1687, 1709. и 1747. год. била посебно илустративна за провјеру практичног рада локалне општинске самоуправе Пераста и његових реалних домета у доба млетачке владавине. Са свим примјерима које смо изнијели, освијетљена је, поред правно-законске регулативе о самоуправи, још нарочито и конкретна пракса у разним историјским околностима, што је и била поента нашег рада.

⁵¹ Детаљна архивска документација и литература у мом раду *Поџибија Крила Цвјетковића и насљанак народне и умјетничке поезије о њом догађају у Перасту средином XVIII стољећа*, у: "Студије из књижевне и културне прошлости", Титоград, 1987, стр. 232-265.

Dr Miloš Milošević

AUTONOMOUS STATUS OF PERAST IN PERIOD
OF VENETIAN REPUBLIC

Summary

The contents and chronology of the text have been defined by a clear title. The word is, mainly, about the period longer than a hundred years, which covers the 17th and the 18th century. In pre Venetian development of Perast economic conditions for its further comprehensive development were created. Perast was gradually gaining special privileges has been separately analysed as well as their meaning for further development of this seaiside municipality. Authonomy of Perast has been derived both from the standpoint of civil rights, and from the standpoint of the municipality as a whole. With obtained privileges - Perast had been improving the relations and cooperation with the neighbours. Numerous details significant for observing the functioning of local authority have been reported. Some of them have wider importance for observing wider historical processes.